

Kiss Paszkál

Nemzet és tudomány

A Mindentudás Egyetemének előadásai nyomán

Vannak ma „nemzeti tudományok”? Mi a szerepe a nemzeti közösségeknek „globalizálódó”, „posztmodern” korunk új tudományos eredményeiben? Másrészt, jobban értjük-e a nemzetet, a nemzethez való személyes viszonyunkat, az így formálódó közösséget a tudomány segítségével? Egyszóval, milyen kölcsönhatás van a nemzeti közösség és a tudományos megismerés között itt és most? Ilyen kérdések merültek fel bennem, mikor a Mindentudás Egyetemének utóbbi néhány előadását olvastam (www.mindentudas.hu). A Gólyavári esték találón megidézett hangulata alapján mindehhez egy újabb kérdés is csatlakozott: nyomon követhető-e a tudományos megismerés és a hétköznapi gondolkodás közötti kölcsönhatás, éppen a nemzetismeret kérdésében, egy tudománynépszerűsítő vállalkozás keretében?

Hasonló kérdéseket már sokan, sokszor feltettek korábban, hiszen a nemzet hosszú ideje fontos és eléggé komplex jelenségnek bizonyul ahhoz, hogy ne csak a különböző bölcsészettudományok, de a természettudományok egyes ágaiban is érdeklődést keltsen. Azonban a régi kérdések újszerűen csenghetnek, ha a mának fogalmazzuk meg válaszainkat, s nem a tegnapiakkal birkózunk. Sokszor tovább élő korábbi dilemmák is új színben tűnhetnek fel, sőt újak is szülehetnek.

Nemzet és tudomány viszonya semmiképpen nem mentes a feszültségtől. Hasonlít ebben a vallás és tudomány viszonyához. A hosszú évszázadok alatt ez utóbbi is mutatkozott szinergikusnak, máskor konfliktusosnak bizonyult, miközben a kölcsönhatás intenzitása is korszakról korszakra változott. Ugyanígy, számtalan tudományos vállalkozást is motiválhattak, motiválhatnak nemzeti célok (nem csak a hadiipar – ebből a szempontból szélsőséges – esetében). A tudományos gondolkodás egyetemességre törekvése és a nemzeti partikularizmus azonban elvileg különböző perspektívákat teremt. A tudósok megismerésének horizontja legtöbbször tágasabb is, szűkebb is, mint a nemzeté.

E feszültségek mellett, a nemzet életében fontos szerepük van a tudósoknak. Töb-
bek között. Írókkal, költőkkel, politikusokkal, gazdálkodókkal, vallásanítókkal együtt mutatra irányt a szélesebb vagy szűkebb közösségnek. A nemzeti mozgalmak élére gyakran ez a tágabb értelemben vett „elit” állt, szerepe fontos volt a modern nemzetek születésében, ma is fontos a nemzet fenntartásában és nyilván fontos lehet egy nemzeti közösség megszűnésében, a nemzetre vonatkozó eszmék és érzelmek „dekonstrukciójában” is. Az elit azonban maga is sokszínű, egyes összetevőinek sajátos szerep jut a nemzetet formáló történelmi-társadalmi folyamatokban. A politika fókuszában például a nemzeti intézményrendszer kialakítása és a szuverenitás megteremtése állhat, míg a művészet a nemzet ideáljainak létrehozásában játszhat döntő szerepet. A nemzeti kérdéseket érintő tudományok sajátos szerepe a nemzet mint jelenség analitikus megfogalmazása lehet, a magától értetődő dolgok megkérdőjelezése, a „Mi?” mellett a „Miért?” és a „Hogyan?” kérdéseinek megfogalmazása: az önreflexió életben tartása a nemzeti közösségen belül.

Az önmagunk megkérdőjelezése azonban elsősorban nem a nemzethez tartozás naposabb oldalán jelentkezik, talán ezért is divatosabbak a nemzetekkel kapcsolatos jó vagy rossz legendák (ideológiák), mint a valódi tudományos elemzések.¹ Ravasz László – maga is a nemzetek jellemzésén elmélkedve – a szerelemhez hasonlította a nemzeti érzést, melyet sokszor inkább veszélyeztet, mint segít a rákérdezés racionalitása. Ennek ellenére ő is arra a következtetésre jut, hogy általában az önazonosság, s így a nemzeti identitásnak is fontos eleme az önreflexió, mely nemcsak az elmét élesíti, de végső soron a lelket is nemesíti, legyen szó egyetlen személyről vagy egy tágabb közösségről (RAVASZ 1939).

A legtipikusabb kérdések és bonyodalmak legtöbbször az eredettel vannak kapcsolatban, a nemzetek esetében is így van ez. Bár legalább ilyen gyakori, hogy az egyes nemzeteket másokhoz viszonyítják. Kézenfekvő lenne tehát, hogy a magyar nemzethez a történelem mint hagyományosan „nemzeti tudomány” felől közelítsünk. Amúgy is gyakran felmerül, hogy a magyar nemzeti tudatban nagy súlya, talán túlzott hangsúlya van a történelemnek. Azonban nem csak a történettudomány siethet segítségünkre. A nemzetről való gondolkodásban, vizsgálhatjuk – a Mindentudás Egyetemének előadásai alapján is² – a nemzet pszichológiáját (Hunyady György előadásában), a nemzetvé válás kulturális-nyelvi folyamatát (Róna-Tas Andráséban), a népcsoportok közötti genetikai kapcsolatokat (Raskó Istvánéban), nemzet és az irodalom kapcsolatát (Szegedy-Maszák Mihályéban), tekinthetünk a nemzetre mint kulturális hálózatra, mely a kimagasló egyéni teljesítmények háttéréül szolgál (Palló Gáboréban). Mindezek a tudományos megközelítések segíthetnek a nemzet jelentéstartalmának, a nemzethez tartozás általánosítható folyamatainak feltárásában, rendszerezésében (ennek érzékeltetésére Gángó Gábor vállalkozott).

A tudományos eredmények azonban nem csupán az analízisben, de a szintézisben, a nemzet helyének megtalálásában is segíthetnek a (tudományok kínálta) általános világgépeken belül. Vizsgálhatjuk a nemzet és a modernitás viszonyát (Heller Ágnes előadása alapján), kereshetjük a nemzet helyét az egész világ történetét elmesélő makrohistoriákban (Romsics Ignác segítségével), elemezhetjük a nemzetet a pszichológiai funkciói felől, vagy vizsgálhatjuk a nemzetpszichológiai nézeteket (Hunyady György előadása nyomán), foglalkozhatunk a nemzet jövőjével is mindezek alapján, figyelembe véve a „modernitás dinamikáját”, a globalizációt, az európai integrációt.

A Mindentudás Egyetemén elhangzó – a fenti utalásokban megidézett – előadások egy része közvetlenül a nemzeti közösségek, s benne a magyarság elemzésére vállalkozott, mások csak érintőlegesen tárgyaltak ilyen kérdéseket, míg voltak olyan beszámolóik is, melyek egy szót sem ejtettek magáról a nemzetről, mégis mind fontosnak bizonyultak számomra a nemzet és a tudomány fogalmának, illetve a kettő viszonyának elemzésében.

¹ Tévedés lenne egyenlőségjelet tennünk a nemzetről való gondolkodás és a nacionalizmus közé. Éppen Bibó István, Eötvös József és más magyar gondolkodók mutatták meg, hogy a katarzis, a fennálló viszonyok kritikája éppen úgy része lehet ennek a gondolkodásnak, mint a közösség „őnfényezése” vagy politikai célok alá-támasztása.

² A hivatkozott előadások adatait lásd a tanulmány végén.

A NEMZET JELENTÉSTARTALMA, A NEMZETHEZ TARTOZÁS FOLYAMATAI

A „Mi a nemzet?” kérdésre válaszolva, különösen érdemes lehet néhány fogalom jelentését tisztázni. Ebben nyújt segítséget Róna-Tas András előadása, aki felhívja a figyelmet, hogy a nemzet eredetének kérdéseivel kapcsolatos viták forrása gyakran éppen a pontatlan fogalomhasználat. Azt ajánlja, hogy tegyünk különbséget négy fogalom, a *nyelv*, a *nép*, a *biológiai csoport* (populáció) és a (*nemzet*) név között. Ezek sokszor együtt jelentkeznek, egy-egy nemzet esetében nehézséget okozhat a szétválasztásuk, ám a legtöbb homály Róna-Tas szerint az összemosásukból, pontatlan használatukból adódik: „Nyilvánvalóan van magyar nyelv, van magyar nép, van magyar népeség, biológiai populáció és van a magyaroknak neve; ezek története – bár nyilván összefügg – nem vagy nem szükségszerűen azonos.” Nem igyekeznek ugyanakkor hermetikus elválasztásukra maga sem – mint ahogy az a fenti sorokból kiolvasható –, hanem összefüggéseikben vizsgálja ezeket a jelenségeket. Alapvetően nyelvészi elemzésében körültekintően alkalmazza a konvergens módszerek elvét, egyszerre keres nyelvi, történeti és régészeti bizonyítékokat az általa felállított hipotézisekre. Egy régóta tartó vita kapcsán így érvel például amellett is, hogy Juliánusz barát híres állítása igazolható: írott történeti forrás, sírfelirat és régészeti emlék együttesen bizonyítja, hogy a keleti magyarok egy csoportja a Volga–Káma vidékén, az Etil partján élt a XIV. században. Ám ebből egy ennél is izgalmasabb kérdéshez jut: kik is voltak a „madzsarok”?

Később még visszatérünk minderre, azonban mindenekelőtt fontos tisztázni, hogy ott és akkor nem beszélhetünk a mai (modern) értelemben vett magyar nemzetről. Még akkor sem, ha kultúrában (a nyelvben), etnikumban, a leszármazásban, az elnevezésben megtalálható a folytonosság. A nemzetekkel kapcsolatos mai kutatásokban éppen a folytonosság és újdonság ellentétében feszülő ellentmondások jelennek meg élénken, melyet sokan a modernizmus-primordializmus tudományos nézőpontjaiként fogalmazznak meg (SMITH 1998)³. Kissé leegyszerűsítve, az itt a kérdés, hogy mikor születtek a mai nemzetek. Egyesek azt hangsúlyozzák, hogy már nagyon régen, talán mindig is léteztek ezek a nemzeti közösségek, bár államszervező tényezővé csak a legújabb korban váltak. Mások szerint az államtól elválasztott nemzet vagy nacionalizmus – fából vaskarika. Csak a modern államok születésével van értelme nemzetekről beszélni. Izzó vitákhoz és egymástól való nagy elfordulásokhoz vezet a kiindulópontok ilyen ellentéte, ám a magát lényegében modernistának valló nacionalizmuskutató, Anthony Smith igyekezete, mellyel éppen ezen a szembeálláson igyekezik felülemelkedni, több mint elgondolkodtató. A modern nemzeteket elemezve nem feledkezni meg ugyanis a nemzetek „etnikai” alapjairól. A régmúlta visszanyúló kulturális hatások közül a nyelv és a nemzeti szimbólumok közvetítő szerepét hangsúlyozza, melyeket – Róna-Tashoz hasonlóan – ő is fontosnak talál a modern nemzetek elemzésében. Külön figyelmet fordít magára az elnevezésre (népnévre), mely az önmeghatározás, a mi-ők elkülönítésének alapja. A modern nemzetek korai történetének tehát van jelentősége a mai megjelenésük elemzésében is, ám ez a hatás távolról sem közvetlen: mai jellemzőik nem vezethetők le kizárólag az „eredetükből”.

³ A mai nemzetközi vitában Smith hasonló állásponton van, mint Szűcs Jenő (1984) a hazai szerzők közül, elismeri a modern nemzetállam folytonosságát, korai gyökereit. Ám érveit inkább a történeti szociológiai fogalomrendszerre alapozza, mint a történeti forráselemzésekre.

Ha a modern nemzetek előtörténetében elfogadjuk e tágabban értelmezett „etnikai” előzmények szerepét, és hangsúlyozzuk, hogy etnikum és nemzet azonban nem azonos, akkor fontos kérdéssé válik az etnikumból a nemzetté válás folyamata. Róna-Tas e kiválási folyamat mélyére ás, és egyúttal a magyarságot körülvevő népek sorsát is felvillantva, a közöttük meglévő *kölcsönhatást* hangsúlyozza. Arra hívja fel a figyelmet, hogy az etnikai tudat nyomainak kutatása, az önelnevezés és az idegen elnevezések számbavétele, az őshaza helyének megállapítása mellett fontos annak rekonstruálása is, hogyan kerül egy nép a vele érintkező, hozzá csatlakozó népekkel kulturális kölcsönhatásba. Róna-Tas tehát az etnikumból nemzetté válás problémáját⁴ megelőző kérdésre is igyekszik választ adni: hogyan, miért marad fenn az egyik nép, és olvad be, szűnik meg a másik? Vajon egyszerűen csak az erő, a méret számít? Érdekes választ talál a magyarság korai történetét vizsgálva. A nép (etnikum) itt egy történetileg kialakult embercsoportot jelent, melynek közös a kulturális jelrendszere, tudatosan megkülönbözteti magát más népektől, és saját, tartós önelnevezése van. A közös nyelv, a közös kultúra és a közös leszármazás tudata teszi indokolttá, hogy a közösség megkülönböztesse magát más közösségektől, és ez a mi-ök viszony a saját népnévben, a nép önelnevezésében testesül meg. A nép fennmaradását vizsgálva különösen nehéz a tudományos kutató munkája, hiszen sokkal kevesebb forrást (és rejtélyesebbeket) kell értelmeznie, mint később a nemzetek esetében.

Két izgalmas kérdésen keresztül világítja meg Róna-Tas a magyarság korai történetét. Az első, miért nevezték a VII–X. századi (főként bizánci) források visszatérően *türköknek* a magyarokat? Ez egyébként ma is divatos polémiákat kelt a magyarok finnugor, illetve török leszármazása kapcsán.⁵ Róna-Tas – elsősorban, de nem kizárólag nyelvészeti elemzések alapján – a finnugor rokonság mellett foglal állást. Megállapítja, hogy a magyarok korábban valóban a türk birodalom határain belül éltek. Másfelől viszont a bizánciakat elsősorban az életmód és a hadi mesterség érdekelte. A magyarok ekkor, legalábbis Bizáncból nézve, török módra éltek, török harcmóddal támadtak és védekeztek, ezért nevezték őket írásos dokumentumaikban *türköknek*. Ha valóban *türkök* lettek volna, állapítja meg sommásan, magukat is annak nevezik, de nem így tettek. Ám a népek közötti kölcsönhatás ebben az esetben is tovább megy egy eldöntendő török/magyar kérdésnél, egyenesen érdekfeszítően mutatja be Róna-Tas, hogy a kazárok, bolgárok, hunok és a magyarok között milyen kapcsolatot, összetett kölcsönhatást tudunk kimutatni évezredes távolságból. Elgondolkoztató tény, hogy a sok kelet-európai nép közül, melyek az első évezred történeteiben szerepelnek, csak a magyar és a török ismerős a mai népek közül, ám ez önmagában biztosan nem indokol semmilyen rokonságot.

A másik, kalandosan is megfogalmazható, ám tudományosan is fontos kérdés, hogy milyen tényezők járulhattak hozzá a magyar nép fennmaradásához a Kr. u. első évezredben és a későbbi évszázadokban. Hogyan maradt fenn a sztyeppén ez a kis nép előbb az iráni, majd a török népek tengerében, hogyan tudta megőrizni etnikai-népi azonosságát, miért nem sodorta el a történelem, mint annyi más, nálánál nagyobb népet? Róna-Tas négy tényezőt emel ki: 1. A honfoglalás előtti századokban a magyarság társadalmi-gazdasági szerkezete érdekes kettősséget mutat. Egyetlen népen belül

⁴ Európa innenső régióiban ezt a folyamatot elemzi átfogóan Romsics Ignác a modern európai nemzetek születésének évszázadában, a XIX. században (ROMSICS 1998).

⁵ Éppen a török leszármazásra hajlik egy nemzetközi összehasonlító kötet magyarságról írt fejezetében Csepeli György és Örkény Antal (HAGENDOORN et al. 2000).

élt együtt egy szorgalmas, földművelő, a ligetes, erdős vidéken gazdálkodó és egy, a sztyeppén nomadizáló, vitézül hadakozó csoport. 2. A magyarság a vándorlásai során mindig befogadott idegeneket, így szkítákat, szarmatákat, alánokat, jászokat, különféle török népeket és keleti szlávokat is. Ettől a sokszínűségtől a magyarok szerinte erősebbek és gazdagabbak lettek. 3. A honfoglalás idején a Kárpát-medencében elszlávosodó avarok, valamint szlávok éltek. Ezek az elszlávosodó avarok a magyarokban felszabadítóikat, rokonaikat látták, s a honfoglalás harcaiban a magyarok mellé álltak. 4. Éppen a magyar nyelv kivülállása, eltérése a környezetében beszélt nyelvektől biztosította azt az etnikai tudatot, az önazonosság tudatát, a *mi* és *ők* elkülönülését, ami szükséges volt a fennmaradáshoz.

Róna-Tas értő és biztos kézzel válogat a korabeli dokumentumok és nyelvi hatások bizonyítékai közül, hogy megelevenítse a magyarság korai történetét. Közben a nyelvi elemzés módszertani kérdéseit is tisztázza, mikor kifejti, hogy egyáltalán nem a műkedvelő etimológusok által oly sokra becsült izomorfizmus (kaszárnya – caserma) az, ami a korai nyelvi kölcsönhatások elemzésében eligazít, hanem éppen a különbözőségeken megbúvó közös eredet: „A német fünf, az olasz cinque, az orosz pjaty ('öt') hangtörténeti szempontból szabályosan megfelelnek egymásnak, holott nem is hasonlítanak. Mindezek a szavak egy közös ősi indoeurópai penkve alakra mennek vissza, abból szabályosan levezethetők. Ugyanez az indoeurópai szó van meg a magyar pén-tek és pünkösd szavunkban. S ha valaki azt mondja, hogy mindez egy petákat sem ér, arra azt válaszolom, hogy a peták egy régi ötkrajcáros magyar pénz neve volt, és ez is ugyanarra az 'öt' jelentésű szóra megy vissza. Mégis, a német, az olasz és az orosz szó, együtt az indiai panca szóval, rokon szavak, míg a magyar péntek és peták szláv, a pünkösd görög eredetű, az utóbbit a magyarban valószínűleg olasz papok honosították meg. A nyelvrokonítás tehát nem felületes hasonlóságokon, hanem éppen hogy szabályos különbségeken alapszik.”

Raskó István előadása példa arra, hogy a nyelvészeti elemzéstől gyökeresen eltérő, a humángenetika legmodernebb kutatási módszereivel is kiegészíthető ez a korai kép. Az MTA Szegedi Biológiai Központjának humángenetikai laboratóriumában négy éve kezdtek régészeti genetikával kapcsolatos kutatásokba egy ásatás kapcsán. „Az MTA Régészeti Intézetével karöltve elindult az a kísérletsorozat, melynek célja a honfoglalás kori magyarság genetikai összetételének feltérképezése, a VI–XIII. századi temetőkből származó csontok molekuláris genetikai feldolgozásával és az innen származó archaikus mtDNS (mitokondriális DNS) vizsgálatával. Az általunk megvizsgált csontleletek Magyarország öt különböző régiójában fellelhető temetkezési helyekről származnak.” Ezeket a leleteket be tudták sorolni összesen nyolc európai, illetve ázsiai típusú genetikai csoportba. A genetikai elemzések alapján, európai és ázsiai típusú genetikai elemek nagyjából egyforma gyakorisággal jelennek meg ebben az archaikus populációban. Az európai népcsoportokat tekintve a honfoglalóknál talált haplotípusok uráli, kelet-európai, közép-európai és balkáni populációkat leírt genetikai tulajdonságokkal mutatnak hasonlóságot. A csontokból nyert adatokat mai magyar (73 minta), illetve székely (38 minta) populációkkal is összehasonlították. Azt találták, hogy a két mai populációban előfordulnak még az ázsiai típusú genetikai elemek, de a honfoglaló populációhoz képest már jóval kisebb gyakorisággal: mind a két modern populációban az európai típusú haplocsoportok dominanciája figyelhető meg.

Ezek a vizsgálatok új adatokkal gazdagítják a korábbi történeti-régészeti felismeréseket, azonban természetesen nem következnek belőlük, hogy egy nemzetet a népesség

genetikai adottságai determinálnának. „Mind a klasszikus, mind a molekuláris genetikai módszerek bizonyítják, hogy genetikailag ún. »tisztá« populációk nem léteznek. Az emberek közötti különbségek több mint 80 százaléka az egyének közötti eltéréseknek tulajdonítható, és csak mintegy 10 százalékáért felelősek a populációk közötti genetikai eltérések.” A modern genetikai módszerekkel sikerül ugyan valószínűsíteni az emberiség leszármazásának irányát, a nemzetek kialakulásának magyarázatához azonban ezek a genetikai adottságok Raskó szerint sem bizonyulnak elégségesnek. Érdekes történeti adalékkal szolgálnak azonban az eddigi forrásokhoz.

A nemzetek jellemzésének egyik legkorábbi formája az ősök, az eredet elemzése, melyben, láthattuk, a tudományos eredmények soha le nem zárt, le nem zárható sorokkal, vitáikkal együtt is segíthetik a nemzeti önreflexiót. Ezek a módszeresen bizonyított hipotézisek távol állnak a közkeletű legendáktól, eredettörténetektől, még ha sokszor versenyre is kell kelniük azokkal.

Más irányból, a többi nemzettel való összehasonlítás felől is megközelíthetjük azonban a nemzet jellemzését. Hunyady György a nemzetek pszichológiájával foglalkozó előadását éppen ennek az összehasonlító elemzésnek az első formáival, a nemzetkarakterológiákkal indítja. Ezek egy időben igen népszerűek voltak, és fontos előzményévé váltak a későbbi tudományos szociálpszichológiai kutatásoknak. Sőt, a közbeszédben máig is él a nemzetek egymáshoz mérése. Ám, ahogy Hunyady előadásában rámutat, a nemzetkarakterológia sokszor eredeti, igényes megfogalmazásai ellenére sem nevezhető egyértelműen tudományosnak. A XIX. század második felében, a XX. század elején Európában sok helyütt elterjedt, s esszéisztikus műfaja egyéni szint vitt a történelemtől és társadalomról való elmélkedésbe, ám nem halmozódtak fel ismeretei. Nem mondhatjuk, hogy a különböző szerzők egymás megfigyeléseire és megállapításaira építeni tudtak, s így kialakulhatott volna a nemzetek tudományos igényű jellemzésének valamiféle közösen szőtt és a számos motívumot egységgé alkotó szöveve. Hunyady a nemzeti jellem megragadásának e kísérleteitől a nemzetekkel kapcsolatos sztereotípiák vizsgálatán keresztül jut el előadásában addig, hogy a nemzeti, kulturális sajátosságok módszeres szociálpszichológiai összehasonlításának lehetőségét villantja fel.

A magyar nemzetkarakterológiai művek közül kiemel egy 1847-ben megjelent művet, Rónay Jácint *Jellemisméjét* (RÓNAY 2001), melyet árnyalt bemutatása alapján a tudomány előtti lélektan igen sokszínű, több szakmai fejlődésirányt magában rejtő vállalkozásának tekinthetünk, ahol az embereket csoportosító többféle tipológia (nemzeti, nemi, életkori) jelentkezik együtt. Különleges stiláris értékei közé tartozik, Hunyady szerint, a nemzetek közötti összehasonlítások több gondolatfüzére, melyekben egy-egy kitüntetett szempontból több nemzetet is egybevet, sarkítva a köztük látni vélt különbségeket. A nemzetkarakterológiák összehasonlító volta erősebben jelen van ebben a műben, mint a jó egy évszázaddal később megjelent, szélesebb körben is ismertté vált, Szekfű Gyula által szerkesztett *Mi a magyar?* című kötetben (SZEKFŰ 1939). Ez utóbbit Hunyady abba a történeti, társadalom-lélektani miliőbe helyezi, melyben a forradalmak után, a trianoni kényszerbéke nemzeti traumáját megélő Magyarországon a nemzeti sorslatolgatásával együtt a kedvezőtlen, olykor tragikus sorsfordulatokhoz hozzájáruló lelki torzulás problémája is visszatérő témává vált. Ebben a helyzetben nem a más nemzetekkel való összehasonlítás került előtérbe, hanem – a külső hatásokkal szemben is megfogalmazható sajátosságában – a nemzet eszmei-pszichológiai önvizsgálata. Ezt az esetenként vádaskodó önvizsgálatot testesíti meg Hunyady szerint Szek-

fű Gyula másik, a *Három nemzedék* címen megjelent történetpolitikai műve is, melyet okkal tekintettek a Horthy-rendszer szellemi alapvetésének (SZEKFŰ 1920).

Hunyady ennek nyomán felidézi a magyar szellemi életnek egy, a nemzeti sorskérdéseket fel-felvető vonulatát, melyben jeles gondolkodók (pl. Prohászka Lajos, Szekfű Gyula, Németh László, Bibó István) rendre a magyar nemzet mentalitásával foglalkoznak, a vereségek és veszteségek rémét és tényét a magyar jellem alakulásából próbálják levezetni, s eközben egymással ellenkező, vitatkozó értékeléseket fűznek történeti korokhoz és alakokhoz. Ehhez a klasszikus névsorhoz illeszthetjük a XX. század második feléből és napjainkból Hanák Péter, Gerő András, Granasztói György nevét, akik – ugyan lényegében szakítva a nemzeti karakter esszencialista fogalmával – szintén a történeti folyamatokat vizsgálva keresnek választ arra, hogy miként képes Magyarország megfelelni az öt éri mai kihívásoknak, így a rendszerváltozásnak vagy az európai integrációs folyamatnak.⁶

A nemzetek emberi arculatának pszichológiai tanulmányozásában a harmincas évek elején az Egyesült Államokban jelentkezett új irányként a nemzeti sztereotípiák kutatása, és indult több hullámban fejlődésnek, mára a kognitív szociálpszichológia meghatározó témájává növe ki magát. Ez azonban – szemben a nemzetkarakterológiákkal – nem a nemzetet állítja tárgyául, hanem bizonyos értelemben szerényebb célt tűz ki, és a nemzetekre vonatkozó állítások tartalmát, eredetét tanulmányozza. Nem kerekít – a szellemtudomány örökében járva – összképet az egyedi tapasztalatokból, hanem nemzetekre vonatkozó egyedi nézeteket gyűjt és rendszerez. Nem esszét alkot, hanem az empirikus tudomány igyekezetével számszerűsített adatokat elemez. Mindennek a különbségnek a háttérében áll a szociálpszichológus kételye, mely nem tekinti azt magától értetődőnek, hogy a nemzeti csoportoknak állandó és jellegzetes eszmeisége és pszichológiai természete van, ehelyett azt mérlegeli, hogy milyen is a nemzetek közkeletű megítélése, van-e ezeknek az elképzeléseknek bármi alapja, vagy a nemzetekről formált kép inkább a megismerőből fakad, s inkább öt jellemzi, mint magát a tárgyat.

Hunyady az empirikus szociálpszichológia művelőjeként maga is a sztereotípiakutatások eredményeire épít, mikor amellet érvel, hogy a nemzetek összehasonlító megítélésében együtt van jelen az értékelő viszonyulás és az antropomorf viszonyításokon alapuló jellemzés (a tulajdonságokból formált kép). E két tényező különválasztásában ő az első lépést a nemzeti önjellemzést elemezve tette meg a hetvenes évek elején. Kitént már akkor, egy reprezentatív kérdőíves vizsgálatban, hogy a magyar emberről lényegében ugyanazt a tulajdonságprofilot vázolja fel a hazához való viszonyukban pozitív és kevésbé pozitív válaszadók egymástól megkülönböztethető csoportja. Értékelésük természetesen eltért, ám abban meglepő egyezést mutatott véleményük, hogy melyik vonást tartották inkább és melyiket relatíve kevésbé jellemzőnek a magyarokra. A tulajdonságprofilok statisztikailag hasonlóak voltak, akkor is, ha eltolódtak az értékelés dimenziójában. Később a rendszerváltozás előtt és után talált Hunyady az „oros” megítélésében hasonló, ám időben jelentkező eltéréseket. Mindezek alapján vonja le a következtetést, hogy az egyes nemzetek megítélésének érzelmi töltete és kognitív struktúrája elszakadhat egymástól, ám mindkettő ki van téve a társadalmi-történelmi hatásoknak. Korántsem tanulság nélküli, ahogy – e két dimenziót különválasztva – nyomon követi, meddig hatolt el a Kádár-kor politikai-ideológiai nyomása. Míg a

⁶ E szerzők alábbi tanulmányaira hivatkozom: HANÁK 1994; GERŐ 2001; GRANASZTÓI 2000.

nyugati nemzetek – élükön az angol – presztízse Magyarországon töretlenül fennmaradt a vasfüggöny árnyékában is, addig az oroszoké értékelésükben pozitív volt ugyan, ám tulajdonságprofiljuk alapján a legkedvezőtlenebb megítélésű románokéval mutatott feltűnő rokonságot. Az ideológiai kényszerek elmúltával és az összehasonlítási keretek változásával végül az utóbbiak értékelése is a románokéhoz hasonult a rendszerváltozás során.

Hunyady a nemzetekre vonatkozó magyarországi sztereotípiakutatások több évtizedes tapasztalata alapján a sztereotípiák társadalmi meghatározottsága és rendszerűsége (egymáshoz való komplex viszonyainak elemzése) mellett érvel: „Úgy vélem, hogy a sztereotípiák változásának ellentmondásos problematikáját is csak a sztereotípiarendszer feltételezése és értelmezési kerete tudja tisztázni. [...] Ha [a] világképet alkotó [sztereotípiá]rendszerben gondolkodunk, akkor értjük, hogy a Princeton egyetemen elsőként Katz és Braly által vizsgált hallgatók a maguk kivételezett helyzetében miért tartanak fenn sztereotípiákat évtizedeken át. És azt is értjük, hogy a rendszer-váltás Magyarországon, amikor a társadalom képe az emberek fejében egészében és alapvonalaiban átalakul, akkor – deduktív módon – miért és hogyan változik szinte heteken belül az orosz és a magyar, a munkás és a tanár, *nota bene*, az apa sztereotíp képe, vagy hogyan rendeződik át a megkérdezett fiatalok énfelfogása, foglalkozási és nemzeti önjellemzése közötti viszony.”

A sztereotípiakutatásokból levont funkcionális elemzésre és a nemzetekkel kapcsolatos székszis tudományos megjelenési formáira egy későbbi ponton térünk vissza, azonban az összehasonlító nemzetelemzések szociálpszichológiájához kíváncsok, hogy röviden érzékeltessük a kulturális összehasonlító pszichológia Hunyady által is megidézett megközelítését.

A pszichológia az egyetemesen emberit igyekszik megragadni, ám éppen a nemzeti kulturális különbségek figyelembevételével kényszerül ebben fontos engedményekre. Az ilyen (túl)általánosításokkal szemben fogalmazódik meg a kulturális összehasonlító pszichológia szemlélete és empirikus eszközrendszere, mely a XXI. század fordulóján megteremti annak lehetőségét, hogy a nemzetek között feltételezett pszichológiai különbségek nyomába eredjünk és módszeres kutatásokkal felderítésükre vállalkozzunk. Hunyady egy példán érzékelteti az ez irányú kutatások várható eredményeit.

Ismert tétel a szociálpszichológia nemzetközi szakirodalmában, hogy sokakban él a hajlam egyfajta társadalmi önáltatásra, amit „az igaz világba vetett hitnek” neveznek. Az élet sok területén találunk példát a sikeresek belső jó tulajdonságainak hangsúlyozására és a vesztesekkel kapcsolatos, e tekintetben kritikus ítéletekre. A gazdagok és a szegények megítélésében az egyéni érdem (illetve érdemtelenység) felvetése igen elterjedt az Egyesült Államokban (és talán sok más országban is), így akár általános-emberinek is vélhetnénk, ha nem vizsgáljuk meg jelentkezésének határait. Hunyady éppen ezzel kapcsolatban állapítja meg: „De hát nem kell nagy merészség ahhoz, hogy feltételezzük, hogy Magyarországon nincs a sikernek ilyen kultusza, s a sikertelenség és a balsors sem ezt a fajta megvető elutasítást váltja ki. Hogy itt helye van kulturális összehasonlításnak, azt saját empirikus vizsgálataink is alátámasztják. 2002 elején alkalmaztunk először egy olyan véleményvizsgáló skálát, amely azt mérte, hogy az emberek mennyiben vélik úgy, hogy társadalmunkban kontraszelekció érvényesül, ami az »igaz világba vetett hitnek« épp az ellentettje: kontraszelekció esetén méltánytalan mind a győzelem, mind a vereség, meglehet, hogy épp a fordítottja lenne méltányos. Azt tapasztaltuk, hogy ez az álláspont élő, elterjedt, koherens véleménynyaláb

Magyarországon. Az utóbbi hónapokban a vizsgálatot megismételtük országos reprezentatív mintán, s a kontraszelekció feltételezése ma még markánsabb, még elterjedtebb, mint két éve. Itt van tehát egy karakteres, sőt elmélyülő különbség, ami kifejezetten szembeállítja az amerikai és a magyar mentalitást.”

Ha vannak kulturális különbségek egy-egy nézetén, gondolkörön belül, ezek nyilván megsokszorozódnak a kultúra egészét vizsgálva. Szegedy-Maszák Mihály különböző irodalomtörténeti felfogásokat latolgató előadásában éppen ebből a szemszögből kaphatunk ízelítőt az átalakuló nemzeti kultúra vizsgálatából egy szűkülő, globalizálódó világban. Ez az előadás nem állítja fókuszába a nemzetet, mégis fontos adalékokkal szolgálhat a nemzet jelentéstartalmának változásaihoz. Főként a nemzeti kultúra egy lehetséges „posztmodern” felfogásán keresztül.

Szegedy-Maszák előadásának fontos előfeltevése, hogy a XXI. század egységesülést (*globalization, mondialisation*) hoz magával, s ezáltal új távlatba helyezheti a magyar művelődést, különösen pedig az irodalmat, mely nyelvhez kötött. Azt állapítja meg, hogy ebben a(z új) világban a közízlést a népszerű kultúra, a szórakoztatóipar irányítja, ami pedig a nemzetközi piacnak és a magántulajdonban levő világcégek hirdetésiparának van kiszolgáltata. A gyorsan változó helyzet, a gazdaság és a tömegtájékoztatás, az ismereteket lejegyző, továbbító és feldolgozó közegek (médiák) nemzetköziesedése, a tömeges méretű utazások, az európai államok közösségének megszilárdulása és az angol nyelv világméretű térhódítása a nemzeti kultúra és benne a nemzeti irodalom gyökeres átértelmezését teheti szükségessé.

Éppen a nyelv megváltozó szerepét ítéli döntő fordulatnak az irodalom befogadásában. Felhívja a figyelmet arra, hogy a múltban a legtöbb ember egy bizonyos nyelvi közösségben nevelkedett, és később fordításra kényszerült, valahányszor másik nyelvi közösséggel találkozott. A jövőben szerinte egyre többen érezhetik magukat nyelvközi állapotban, a nyelvet igen tágra, művelődési hagyományként, közösségi emlékezetként értelmezve. Ennek következményeként szükségszerű lesz az irodalomtörténet szerepének átértékelése is. A nemzeti irodalomtörténetekben a műveket általában aszerint értelmezték korábban, hogy mi tekinthető bennük nemzeti sajátosságnak, s a nemzeti sajátosságok kutatásával foglalkozik ma is az összehasonlító irodalomtörténet.

Szegedy-Maszák a nemzeti-összehasonlító irodalomtörténet mellett elemzi az életrajzi hangsúlyú, illetve a fejlődéselvű irodalomtörténeti szemléletmódokat is. Az előbbi szerint az irodalmi szövegeket a géniusz személyisége, annak megragadható egységessége felől vizsgálták. Az utóbbinál az egyes műveket valamely fejlődés szakaszaiként jellemezték. Ezeknek a megközelítéseknek az elemzése azonban nem tartozik szorosan a mi témánkhoz.

Annál inkább érdekes, hogy az új világhoz leginkább illő, befogadás-központú irodalomtörténetet hogyan írja le Szegedy-Maszák. Napjaink irodalomtörténésze szerint nem tetszeleghet a mindentudó megfigyelő szerepkörében, arra kell vállalkoznia, hogy ugyanazt az eseményt többféle, egymást nem annyira kiegészítő, mint inkább cáfoló távlatból mutassa be. Az értelmezés mindig adott feltételek szerinti olvasást jelent. Az irodalomtörténész célját tehát annak vizsgálatában látja, miként hatottak a szövegek különböző időkben s helyeken az olvasókra. Még akkor is, ha ennek a célnak az elérését a hatástörténeti anyag szűkössége gátolja az irodalom esetében (elentétben például a zenével). A történetírónak újra kell alkotnia az értelmezési hagyományok, nyelvhasználati szokások, művészi, erkölcsi, eszmei és politikai felfogások,

társadalmi intézmények, valamint az ismeretet rögzítő, továbbító és feldolgozó közegek (médiумok) kölcsönhatását.

A befogadás-központúság alapján a magyar irodalomtörténeti értelmezések sokszínűsége, befejezetlensége mellett is érvel: „E jellemzés a mai magyar nyelvű közönségre is vonatkoztatható: nagyon különböző értelmezési közösségekből tevődik össze, melyek értékrendje lényegesen eltérő. Ugyan melyikünk formálhat jogot arra, hogy biztos ítéleteket hozzon? Ezért is nehéz megmondani, hogyan értelmezzük át a magyar művelődés örökségét a XXI. században. Különböző olvasók más és más történetként képzelik el a magyar irodalmi örökséget. [...] Bármennyire nehéz egymással ellentétes igényeknek eleget tenni, a történetírás ellentörténetek elmondását, érvek és ellenérvek szembesítését igényli. [...] Az irodalmi szövegek nem annyira időn kívül álló befejezett művek, mint inkább olvasók által mindig újraalkotott képződmények. Ha élő műalkotókkal foglalkozunk, változó értelmezések történetét írjuk.”

Annak okát, hogy a magyar irodalom viszonylag kevéssé él a nemzetközi tudatban, részben abban látja, hogy szakértőinek eddig ritkán sikerült nemzetközi összefüggésbe illeszteni a magyar nyelvű műveket. Annak ellenére sem, hogy a legutóbbi negyed század politikai változásai egyre sürgetőbbé tették a nemzeti örökség újraértelmezését. Szegedy-Maszák szerint a globalizálódó világban ez a magyar irodalom szakértőinek feladata – még ha nem is egyszerű az általa bemutatott, a nemzetben belül is különböző közönségek, befogadói értékek mellett. A nemzeti kultúra, de legalábbis annak tudományos összefoglalása tehát nem esszencializáltan nemzeti: egyrészt ennél sokkal partikulárisabb, és a közös kiindulópontjaival meghatározható befogadói csoportokra koncentrál, másrészt a globális környezet egyre közvetlenebbül jelentkező hatásait veszi számba. Nemzet és kultúra viszonyát azonban nem csak ezen a ponton értelmezi Szegedy-Maszák, hiszen az általa megjósolt többnyelvűség az (anya)nyelvet sem egyetlen, zárt univerzumnaként fogja fel, hanem értelmezési hagyományként. Ehhez a gondolathoz azonban érdemes megjegyezni, hogy a magyar nyelv átélés és túl is élt már évszázados társbérlettel latinnal, némettel; ez a két-, illetve többnyelvűség tehát nem példa nélkül való és – a korábbi tapasztalatok alapján – nem is vezet feltétlenül a nemzeti törekvés elhalásához. A nemzeti kultúra és annak korpusza azonban nyilván új kontextusba kerül az ilyen irányú változások által, ahogyan azt Szegedy-Maszák érzékelteti.

A kultúrát, így a nemzeti kultúrát sem csak úgy foghatjuk fel azonban, mint a különböző művészeti, tudományos eredményeknek a művekben (és befogadásukban) megjelenő korpuszát. A kultúra egyben folyamat, az alkotás speciális módja is. Ezt az értelmét mutatja például „munkakultúra” szavunk, és a különböző társadalomtudományokban mostanában divatos kutatási témák, így a „szervezeti kultúra”, „politikai kultúra”. Palló Gábor előadása ebben az értelemben mutatja érdekes példáját a magyar kultúra hatásának a magyar származású (természet)tudósok sikereire: „A magfizika, a kvantumelmélet, a számíttástudomány, a fizikai kémia és a biokémia történetében klasszikusként cseng Wigner Jenő, Neumann János, Szent-Györgyi Albert, Polányi Mihály és más magyarok neve. Thomas Kuhnt, a híres tudományfilozófust követve azt mondanám, a tudománytörténetben kirajzolódik egy sajátos magyar jelenség.”

A természettudásaink életművének elemzésében kirajzolódó „magyar jelenséget” a következőképpen határozza meg Palló: 1. a népesség számához viszonyítva sok a kiemelkedő magyar tudós a XX. században; 2. főként a természettudományok marokán új ágaiban érnek el sikereket; 3. az eredményeket külföldön érték el; 4. kezde-

ti impulzusuk, szellemi tőkéjük Magyarországról származott; 5. külföldön laza, de jól definiálható csoportot alkottak. A definíció alapján kizár elemzéséből olyan, egyébként kiváló tudósokat, akiknek az életében nem mutathatók ki e feltételek.

A magyar jelenség feltárásához azt az általános előfeltevést fogalmazza meg, hogy a kiemelkedő tudományos eredmény nem a világtól elzárt egyéni teljesítmény. Manapság a tudománytörténészek, a filozófusok és a tudománySZociológusok jelentős része is azt gondolja, hogy még a legnagyobb eredménynek is csaknem minden eleme létezett már az eredmény megszületése előtt. A nagy eredmény alkotójának teljesítménye elsősorban annak a felismerése, hogy a már ott lévő darabkák egyetlen képet alkotnak, hogy a részek egy korábban észre nem vett egész alkotóelemei. Közelről nézve egészen kicsinek és természetesnek tűnő lépés ez. Mindehhez hozzáteszi a magyar jelenség elemzésében, hogy „ha egyéneknek tekintjük őket, mit mondhatunk a magyar hozzájárulásról a XX. századi tudomány történetéhez? Legfeljebb azt, hogy születtek itt zseniális tudósok, akiket az antiszemita szélsőjobboldali politika, később a kommunistaék elűdöztek; és hogy Magyarország soha nem is igyekezett biztosítani az alkotás feltételeit az itt született zsenik számára. Tiszteletre egyáltalán nem méltó magatartásával tehetségeit eltaszította egészen a tudományos világ centrumaiig, ahol szárbá szökkent alkotóképességük.” Az egyének helyett Palló azonban a kultúra vizsgálatát helyezi előtérbe.

Számtalan jelét látja annak, hogy a magyar jelenség tudósai egymással alkotott szoros kapcsolataik révén önálló csoportként viselkedtek. Bár együttműködésüket formális szervezet nem szabályozta, mégis laza, informális kapcsolati hálót alkottak, melynek lényege a folytonos kommunikáció, a vitatkozás tudományos, politikai és köznapis ügyekről. „Hogy ez Polányi laboratóriumában zajlott vagy Szilárd lakásán, vagy éppen Einstein statisztikus mechanika szemináriumán, nem számított. A kávéház, ahol Szilárd elmondta Gábor Dénesnek, hogyan lehetne elektronmikroszkópot készíteni, vagy az állatkert, ahol Wigner a fizikai absztrakciókról elmélkedett Tellerrel, egyaránt alkalmas volt a beszélgetésre.” Pesti életüket folytatták így, az informális körökbe szerveződés itteni szokását. Ilyen volt például a Galilei Kör, a Társadalomtudományi Társaság, a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesülete vagy Polányi édesanyjának híres értelmiségi szalonja.

A csoportnak belső koherenciát biztosított, hogy tagjainak gondolkodásában számos közös vonás alakult ki. Mi több, ezek olyan vonások, melyeket vissza lehet vezetni magyarországi gyökerekre. Éppen ezek az intellektuális tulajdonságok lennének azok, melyek révén Palló szerint a magyarországi kultúra hozzájárult az egyetemes tudomány fejlődéséhez. Megjegyzendő viszont, hogy ezek a vonások az egész csoportra érvényesek, de nem minden egyes tagjára. Közös vonásnak látja, hogy a tagok: 1. elméleti beállítottságúak (matematikai képességük kiemelkedő); 2. gyakorlatiaság jellemzi a pályaválasztásukat (kémia, mérnöki tanulmányok); 3. a modern területek iránti vonzódás, kompetitívitás jellemző rájuk (a kompetitívitás már abban is nyilvánult, hogy külföldre, a tudományos kutatás centrumába jutottak); 4. sokoldalúak; 5. problémamegoldás-központú és filozófiai kérdéseket is feszegető a gondolkodásuk (általában szcientista pozitívizmus és pozitívista optimizmus volt rájuk jellemző); 6. politikai elkötelezettségük és aktivitásuk is jelentős (mely elsősorban a totalitárius rendszerek elleni harcban nyilvánul meg).

Palló a kiemelkedő tudományos eredményekre képes tudósok kapcsán határozottan megkülönbözteti a tehetséget és a sikert. Ezzel igyekszik elkerülni, hogy elemzésé-

ből úgy tűnjön, csak a külföldre jutott és az ott nemzetközi elismerést szerzett tudósok lettek volna tehetségesek, míg az itthon maradtak tehetségtelenek. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a magyar tudós-zsenik sikereinek háttérében figyelembe kell vennünk három, önmagában is bonyolult történeti folyamat összjátékát: 1. tudománytörténeti tényező: a klasszikus természettudományok modernizálódásával az absztrakt matematikai alapokon nyugvó fizika szerepe vált meghatározóvá; 2. magyarországi szociológiai tényező: dinamikus, felfelé törekvő középosztálybeli mentalitás, az ehhez kapcsolódó multikulturalitással, a zsidó kulturális háttér, felső-középosztályhoz való tartozás; 3. migrációs tényező: a centrumba a versenyképesebbek jutottak el.

A múltbeli magyar sikerekből Palló szerint sem könnyű a jelenre vonatkozó tanulságokat levonni. Felhívja azonban a figyelmet a „magyar jelenség” egy komponensére, a kapcsolati háló építésére. Ennek pozitív hatásaiból kiindulva nem osztja az aggodalmat, mely szerint a magyarországi tudósközösség egyértelmű veszteségnek tekintti, hogy legnagyobb tehetségei rendszeresen elvándorolnak. Szerinte érdemes lenne mérlegelni annak jelentőségét is, hogy az elvándorlás nyomában kiépülő kapcsolati háló egyrészt a legközvetlenebb csatornán keresztül juttathatja Magyarországra a tudományos centrumokban képződött tudást, szervezeti és szemléleti mintákat, másrészt tág teret nyit a centrumhoz fűződő, ezer előnyt nyújtó személyes tudományos kapcsolatok számára.

A kultúra e két oldalának vizsgálata, mely egyrészt a remekművek befogadásának, másrészt a sikeres tudományos teljesítmények elérésének folyamatát elemzi, sok tanulsággal járhat azzal kapcsolatban, hogy a nemzetek kialakulásában és fennmaradásában miként is fejti ki hatását a kultúra. Általában a régmúltból megőrzött kultúrát hangsúlyozzák a nemzettel kapcsolatban, azonban a jelen és a közelmúlt vizsgálata nem csak több információval szolgál e tekintetben, de új felvetésekhez is vezethet. Azt látjuk, hogy a kulturális teljesítmény és a nemzeti hagyomány közé nem tehetünk egyenlőségeket. Nem csak az a jelentős magyar kulturális teljesítmény, melyet a nemzeti hagyomány (éppen adott állapotában) kanonizál, iskolai tananyagká választ. A nemzeti közösséget viszon tekinthetjük átfogó értelmezési közösségnek, mely megadja a művészi alkotások (egyik) kontextusát. Másrészt, az is látszik, hogy ha létezik a társadalmi és történeti összetevők mozaikjaiból bizonyos mértékben kirakható „magyar jelenség”, az nem feltétlenül csak a határokon belül fejti ki hatását, hanem a magyar közösségek általános jellemzője lehet, mely természetesen kölcsönhatásba kerül más nemzeti kultúrákkal is. Leegyszerűsítő volna tehát, ha mindezek után a kultúrát és annak a nemzeti közösség formálódásával való kölcsönhatását azonosítanánk a romantikus nemzetábrázolásokkal, „nemzeti dalokkal”, melyek egy szimbolikus, elképzelt nemzeti közösséget énekelnek meg.

Gárg Gábor a nacionalizmus kutatás számos fontos kérdését mutatja be, így előadása lehetőséget kínál arra, hogy bizonyos távlatból tekintsünk a nemzet különféle tudományos mozaikokból eddig megformált jelenségére. Szándéka szerint a nemzetek életéről-haláláról ad számot előadásában, s a magyar nemzeti fejlődésről, valamint a nemzetéről való gondolkodás alakulásáról elmélkedik, külön kiemelve ebben a magyar gondolkodók eredményeit. A modern nemzetek „halmazelméleti” meghatározását az emberek szubjektív belső meggyőződésére építi, nem feledkezik meg a miők elkülönítésének szerepéről, ám ezenkívül elemzi a nemzet és állam viszonyát, a vallás szerepét, sőt a történelemnek külön gondolatmenetet szentel már az előadása bevezető részében.

A nemzeti történelem kettős színben tűnik fel, csak egyrészt a tudományos elemzés tárgya, másrészt viszont az „etnotörténelem” portékája: „A történelem a nacionalizmuskutatás nézőpontjából csak kisebb részben objektív tudomány, nagyjából az egyes népek érzelmi színezetű portréja. E portrékat a szakemberek (a történészek, néprajzkutatók, nyelvészek stb.) az adott nép szükségleteinek megfelelően alakítják ki a források eredendően kaotikus halmazából. Az így előállított történeti leírást etnotörténetnek nevezzük. Ezek a portrék az adott nemzetet mindig bátornak, nagylelkűnek és sikeresnek tüntetik fel: ugyan ki szeretne előnytelen arcképet magáról?”

Gángó a nacionalizmus kutatójaként a történelemtudományban mutatja ki a nemzettel kapcsolatos ideológiai motívumokat, melyek a rákérdés helyett az öngazdálkodást tűzik célul. Azonban mi ennél messzebb mehetünk, s a nemzettel kapcsolatban végzett tudományos vizsgálódásokra általában is jellemzőnek tekinthetjük a megismerés és a benyomásformálás vágyának kettősségét. Így lehet például a kultúr-nemzet-államnemzet ellentétpárja tudományos eszköz az etnikai konfliktusokat generáló, tehát „rossz”, illetve a felvilágosulttan beolvasztó, tehát „jó” nemzetfejlődés megkülönböztetésére. Azonban, s talán éppen ezért, mégsem meggyőző, hogy Gángó egyenlőségjelet tesz nacionalizmus és nemzeti önreflexió között: „Pontosan meghatározható viszont, hogy mióta gondolkodnak e közösségek önmagukról és másokról nagyjából a mai fogalmaink szerint. Másképpen szólva: mióta létezik a nacionalizmus mint ideológia.” E bevezető szavak szerint a nemzetek önmagukról és másokról való gondolkodása, legalábbis ma, mindenképpen az ideológia formáját öltene. Ám éppen a tudományos megközelítések és az ideológia fenti megkülönböztetése mond ennek ellent. Az előadás során egyszer a *nacionalizmust*, máskor a *nemzeti tudatot* említi maga is, melyek nem foghatók fel minden tekintetben egymás szinonimájaként.

Gángó a nemzetekről, nemzetekben való gondolkodás mai formáit a francia forradalomhoz és vele a modernitáshoz köti. Azonban szkeptikus a modernista elképzelések kizárólagosságával kapcsolatban, hiszen – elvetve a nemzetek időtlen létezését – Isaiah Berlin nyomán elfogadja, hogy a mai nemzetek számos vonása akár a törzsi kultúrák idejére is visszamehet. Vallja, hogy a modern nemzet és a nemzeti ideológiák kialakulása egybeesik az individualizmus, az ipari társadalom, a kapitalista gazdaság, a polgári életforma és családmódel kialakulásának idejével. Felteszi azonban a kérdést: vajon oka-e mindezen fejleményeknek a nacionalizmus, vagy inkább következménye?

A nacionalizmus összetevőit elemezve, előadásában elsőként tárgyalja, s ezzel is kiemeli a kollektív azonosságtudatot, mely a nemzeti összetartozás érzését táplálja, és amelynek remek eszköze például az előbbieken említett „etnotörténetírás” is. A „mi” és az „ők” között húzott éles határvonalat, melyet a nyelv, a szokások, hagyományok segítségével, s nem utolsósorban az önelnevezéssel húznak meg a nemzeti csoportok, alapvető fontosságúnak ítéli a nemzeti identitáshoz (tudathoz) és a nacionalizmushoz. A szubjektív elemek ilyen hangsúlya már-már szociálpszichológiává teszi a mégiscsak eszmétörténeti-politikai előadás felütését.

A nemzet és állam viszonyának elemzésébe, mely immár klasszikus politikai szempontú megközelítés, csak a szubjektív összetevők felvillantása után fog bele. Nemzet és állam között a viszony egyébként nem problémamentes, még mai modern korunkban sem, mikor „minden nemzet államot szeretne magának”. Gángó arra hívja fel a figyelmet, hogy a mai államok elenyésző arányban homogén nemzetállamok abban az értelemben, hogy állampolgáraik legalább 90 százalékának ugyanaz lenne az anya-

nyelve. Ezzel szemben az államok jelentős hányadában az uralkodó népcsoport számaránya az 50 százalékot sem éri el. Nemzet és állam összekapcsolásának motívumát egyébként találóan világítja meg: „E törekvések háttérében érzelmi megfontolásokon túl az a felismerés munkált, hogy a képviseleti, tanácskozó demokrácia és a polgári közigazgatás, mely intézmények közös eszményként lebegtek a XIX. század Európájának értelmisége előtt, homogén nemzeti viszonyok között lehetnek csak igazán sikeresek. Megfordítva a kérdést viszont azt mondhatjuk, hogy a modern állam teoretikusai magától értetődően a nemzetállamra dolgozták ki a maguk teóriáit: a tartósan fennmaradó etnikai pluralizmussal való szembenézés feladata korunkra maradt.”

Állam és nemzet viszonyát tovább elemezve, nem a sokszor megfogalmazódott állam- és kultúrnemzet kettősségére tér ki (ezt a kelet-közép-európai nacionalizmusok tárgyalásakor említi), hanem az ezzel párhuzamba állítható, „felülről”, illetve „alulról” építkező nemzetére. Míg az előbbit a bürokratikus elit hajtja végre a kisebbségek adminisztratív elnyomásával, addig az utóbbit a felsőbb társadalmi rétegekből érkező értelmiségiek vezetik, populista eszközökkel győzve meg az alsóbb rétegeket. Bár nehéz, ha nem lehetetlen hirtelenjében vegytiszta típusokat találni ehhez a megkülönböztetéshez is, azonban a különböző elitiek eltérő szerepét nagyon is érdemes vizsgálni az egyes nemzeti ébredések során, sőt később is a nemzeti közösség szerepének újrafogalmazásában, vagy akár a felbontására irányuló törekvésekben. Nagy jelentősége lehet annak, hogy kik és milyen eszközökkel közreműködnek a nemzeti tudat alakításában.

Mielőtt a magyar nemzeti tudat kialakulására térne, Gángó Kelet-Közép-Európát mint egy „sajátos világot” elemzi. Bár e térség nacionalizmusait sokan a modernitás „fejlődési rendellenességének” tekintik, ő a nemzeti ébredés gondolkodóira hivatkozva mégis egyenjogúságát hangsúlyozza. E térség népei kétségtelenül hátrányos helyzetből indultak, s ennél fogva nagyobb erőfeszítést kellett tenniük arra, hogy nemzetüknek önálló arcot adjanak, és értékékként mutassák azt be a világnak. Amellett érvel azonban, hogy az etnotörténeti sikereket, s az ezek nyomán kialakult nemzetközi státuszt helyettesíteni tudták – Herder nyomán – a nyelvi-kulturális összetartozás erőivel. A nemzeti önmeghatározás ebben a térségben a sokféle birodalmi (főként Habsburg-) identitás helyébe lép. A sokak által képviselt birodalmi gondolat néz tehát farkasszemet ebben a térségben a mások által képviselt nemzeti gondolattal. Nem utolsósorban az össz-európai változások billentik a nemzeti elv érvényesülése felé a mérleg nyelvét.

A magyar nemzeti fejlődésre terve, annak „kétarcsúságára” hívja fel Gángó a figyelmet, mely megkülönbözteti a térség más népeitől. Az államnemzeti és kultúrnemzeti felfogások kettőssége ez, melyek között a hangsúly – a trianoni döntésig mindenképpen – az *előbbin* volt. „Az állami-bürokratikus és az etnikai-mozgósító nacionalizmus között minden jel szerint logikai prioritássorrend áll fenn: a másodikra akkor kerül sor, ha az első lehetőségének feltételei hiányoznak.”

Az ezeréves államiság közvetítette hagyományok és a reális etnikai arányok egyaránt az állami kereteket helyezték előtérbe az elitnek a nemzettel kapcsolatos törekvéseiben Magyarországon. Az erre épített nacionalizmust így írja le: „A bürokratikus-adminisztratív államnacionalizmus ideológiájához és retorikai hagyományához tartozik a nemesi nemzet, a »natio Hungarica« doktrínája, a hivatalos latin nyelv védelmezése a XIX. század közepéig, Kossuth magatartása a nemzetiségekkel szemben 1848–1849-ben, Deák Ferenc »politikai nemzet«-felfogása, Trefort Ágoston és Grünwald Béla magyarosító intézkedései a dualizmus kori iskolaügy terén, a magyar Millennium

épületekben, városképben és műalkotásokban megnyilvánuló történetfelfogása 1895–1896-ban, Klebelsberg Kunó kultúrfölény-programja a Horthy-korszakban, a Szent István-i államalapításra és a Szent Korona tradíciójára alapított bármiféle történet szemlélet, vagy akár a roma népesség asszimilálására tett kísérletek a Kádár-korszakban.” Bár a teljes államnemzeti építkezésnek nyilvánvaló korlátot jelentett előbb a Habsburg Birodalom fennhatósága, majd a trianoni döntéssel elszakított jelentős nemzeti közösségek problémái, mégis fontos látnunk, hogy bizonyos időszakokban domináns programmá vált, és máskor is jelentős komponense volt a magyar nemzetépítésnek.

A látszólag ezzel szembenálló, kultúrnemzeti elv is jelen volt azonban mindvégig a magyar nemzeti fejlődésben: „Az etnikai-kulturális nemzetfelfogás párhuzamos vagy rivális tradícióját olyan törekvések és mozgalmak jellemzik, mint a nyelvvédelem és nyelvújítás a XVIII–XIX. század fordulóján, a hun mondakör vagy a honfoglalás alapjára felépíteni kívánt, irodalmi alkotásokban kidolgozott etnotörténelem, a népköltészet és a népdalkincs gyűjtése az első felhívásoktól napjainkig, 1848–1849 forradalmának és szabadságharcának a konkrét politikai összefüggésektől és céloktól elszakított, heroizált-mitikus hagyománya, az 1867 utáni konzervatív gondolkodás Széchenyi-kultusza és proto-nemzetkarakterológiája, a Trianon utáni »Mi a magyar?«-viták hullámai, a falukutatás, a faji gondolkodás és »fajvédelem« ideológiája, a törekvés a »nyugati« hatások előli elzárkózásra, vagy akár a táncházmozgalom.” Azonban ez a megközelítés sem válik kizárólagossá, nem illik tehát a magyar nemzetfejlődés a kelet-közép-európai régióban magától értetődően alkalmazott kultúrnemzeti fejlődéstörténetekbe.

A nemzeti fejlődés tudományos elemzői közül Gángó három, a politikához számos szállal kapcsolódó szerzőt emel ki, Eötvös Józsefet, Jászi Oszkárt és Bibó Istvánt. Mindegyikük szellemi irányvétele kapcsán hangsúlyozza, hogy feladatuknak érezték a kényelmes, ám félrevezető kollektív hitek megingatását koruk nemzetfelfogását illetően. Általában a magyar nemzeti tudat formálóra, így e jeles személyekre is jellemzőnek tartja azonban a „krízisközpontú gondolkodást”, melynek fő következménye, hogy a nemzet sorskérdéseire a legmagasabb színvonalon reflektáló politikai gondolkodás sem elsősorban a maga folyamatos és tudatos hagyományára van tekintettel, hanem leginkább a sürgető körülményekre (a szabadságharc elvesztése, a Monarchia felbomlása, a II. világháborúnak a vesztes oldalon történő befejezése) adandó választ fogalmazza meg. Ezek után nem meglepő a Gángó által levont következtetés, hogy magányos teljesítményük azután nem volt hatással a nemzeti történetírás más-más alapozású, de végső soron egyaránt „érdek- és szükségletorientált” nemzetkonceptióira 1867, 1920 és 1948 után.

A magyar nemzetfejlődést elemezve, arra a következtetésre jut, hogy annak legégetőbb kérdése az *elismerés problémája*. Az elfogadás hiányát az egyén és a közösség számára is fenyegetőnek ítéli, ami kisebbségi érzéshez, önleértékeléshez vezet. „Az elismerés központi problematikáját Magyarországon először alighanem Bibó István ismerte fel. Éles elméjű és egyedi felismerése, hogy a »nemzethalál« reális veszélyét nem a fogyás, beolvadás, hanem az elismerés hiánya jelenti: »Itt nem kell kiirtani vagy kitelepíteni egy nemzetet, itt esetleg ahhoz, hogy veszélyben érezze magát, elég nagy erővel és nagy erőszakkal *készségbe vonni, hogy létezik.*«” (BIBÓ 1986, 217.) Bár ebben az első megfogalmazásban az elismerés vágya a nemzeti közösség egészéhez kapcsolódik, Gángó későbbi elemzésében egyre inkább eltörlődik a nemzeti közösségen belüli (kisebbségi) csoportok elismerése irányába. A nyilvános és magánszférán belül a különböző csoportoknak biztosított egyenlőség feltételeinek gondos elemzé-

se során így válhat az elismerés problémája megoldhatóvá plurális vagy multikulturális társadalmi berendezkedéssel, a kisebbség elfogadásának politikájával. Érdekes azonban továbbgondolni, hogy az elismerés milyen formákban jelenik meg a nemzet szintjén, miként jellemezheti az ezzel kapcsolatos probléma a nemzet egészét. Sokféle kutatás mutatja ki, hogy a kisebb, kiszolgáltatottabb nemzetek számára a külső elismerés és a belső kollektív önértékelés is feszültségeket hordoz,⁷ ezt az elismerés-deficitet különböző hátrányos helyzetű nemzeti közösségek elemzése mutathatja be.⁸ Az elismerés problémája a nemzeten belül sem csak kisebbségeket érintő kérdés, ebből a szempontból érdemes Hunyady György fentiekben említett kontraszelekciós elképzeléséhez visszautalni, mely éppen az elismeréssel kapcsolatos problémákat veti fel az egész magyar társadalmon belül.

A nemzetek jövőjét kutatva, Gángó a modernista megközelítések szolid kudarcáról ad számot. „Nyugat-Európa társadalmainak is szembe kellett nézniük azzal, hogy a francia, brit, spanyol stb. államhoz való ragaszkodás és lojalitás nem feltétlenül jelenti a többségi vagy domináns nemzettel való azonosulást is egyben. A breton, a skót, a walesi, a baszk, a katalán nemzeti mozgalmak újjáéledése a második világháború után jól jellemzi e folyamatokat. E mozgalmak stabil, jóléti államokban mennek végbe, az etatista nemzetállam ellen fellépve követelnek nagyobb kulturális és közigazgatási mozgásteret.” Ám e nemzeti mozgalmak újszerűek több tekintetben, nem feltétlenül az önálló államiságot célozzák meg például, hanem a kulturális, öngazgatási autonómiát. A magyar nemzettudatot mai állapotában alapvető (pl. nyelvi, vallási) kérdésekben stabilnak látja Gángó, ám legnagyobb gyengéjének az tartja, hogy „még nem tudtuk feldolgozni a XX. századot”, nem tisztázott, mire kell emlékeznünk a közelmúltból, s mit felejtünk el. Érdekes megfigyelni, hogy a legnagyobb feladatot maga is a múlt-hoz való viszonyban látja, mint oly sokan előtte. Kérdés, hogy a szaktudományos történetírás és az etnotörténelem – korábban éppen általa felállított – kettőssége milyen lehetőség ad a múlt feldolgozására a magyar közéletben. Ehhez talán mégis szükség van a történetírás korábban is említett önreflexív, ám nem ideológiai célok által vezérelt közreműködésére. A megoldatlan történeti dilemmákkal viaskodva sem szabad azonban elfeledkeznünk a jelen kihívásairól, s fontos mérlegelnünk, hogy mennyiben segítik és mennyiben gátolják a történelemmel kapcsolatos viták a jelenben a jó válaszok megfogalmazását.

A nemzet és a nemzeti tudat diagnózisának néhány elemét felvillantva, talán sikerült többé-kevésbé képet kapnunk a sokrétű tudományos megközelítések segítségével arról, hogy milyenek gondoljuk el (mutatják tudásaink be) a nemzeteket általában, és sok hasznos adalékot sikerült ahhoz gyűjtenünk, hogy mi jellemzi a magyar nemzeti közösséget, az ehhez szorosan kapcsolódó nemzettudatot, vagy az ebből kinövő nemzetépítési törekvéseket, nemzeti ideológiákat. A tudományos elemzés azonban általában nem csak arra a kérdésre kíván analitikus választ adni, hogy mi is az általa vizsgált jelenség, hanem gyakran az okokat, a mozgatórugókat keresi, s egy nagyobb egészben igyekszik elhelyezni az általa vizsgált jelenséget. Gángó Gábor ízelítőt adott azokról a politikai, ideológiai igényekről, történeti változásokról, melyek megalapoz-

⁷ Ezt a kérdést vetem fel magam is a Szociális Reprézntáció és Kommunikáció Európai Doktori Iskolájában írt disszertációmban: Kiss 2003.

⁸ A szociálpszichológiában az önértékelést fenyegető kedvezőtlen csoporthelyzet általános elemzését a német újraegyesítés során a „keletnémet” nemzeti identitás feszültségein mutatta be és fejlesztette tovább Amélie Mummendey számos publikációjában, lásd BLANZ et al. 1998.

zák és motiválják a nemzetben való gondolkozás máig tartó népszerűségét. Azonban más előadók is megfogalmazzák ezzel kapcsolatban megfontolandó szempontokat, ezeket vesszük sorra a következőkben.

A NEMZET (DE/RE)KONSTRUKCIÓJÁNAK LEHETŐSÉGE A TUDOMÁNYOS VILÁGKÉPEK HÁTTÉRÉN

Korábban ígértem, hogy Hunyady György funkcionalista szociálpszichológiai elemzésére visszatérek, de más előadások is segíthetnek megvilágítani a nemzetek konstrukciójának és esetleges dekonstrukciójának feltételeit, mozgatórugóit. Külön figyelmet érdemel itt a modernitás elemzése, hiszen láttuk, hogy a mai nemzetfelfogások ezer szállal kötődnek ehhez a történelmi korszakhoz, társadalmi ideálhoz. Ugyanígy fontos lehet a történelem és benne a történelmi fejlődés vizsgálata, hiszen a nemzeti közösségek erősen ki vannak téve a történelmi helyzeteknek, öröknek.

Hunyady György négy általános funkcióját látja a sztereotípiáknak, melyek jellemezhetik a nemzeti kategóriákban való gondolkodást. Elsőként a személyek megismeréséhez szükséges, ám sokszor torzító kategorizációt említi, melyre az információ feldolgozását elemző kognitív megközelítések szerint azért van szükség, hogy a világból érkező, túlárado információtömeget a megismerő rendszerezni, egyszerűsíteni tudja. A nemzeti kategóriák szolgálhatnak olyan címkéül, melyek segítenek a felszíni ismeretségekből, ám ugyanígy terhünkre is lehetnek, ha általuk téves következtetéseket vonunk le vagy elfogultak lesznek elvárásaink. A második funkció az én kiemelésén alapul. Általános megfigyelés, hogy mindenki különlegesnek látja önmagát. Ezzel szoros összefüggésben, a pszichológia több területen kimutatta az önmagunk felértékelésére való hajlamot. A saját megkülönböztetésének igénye okozhatja, hogy saját (nemzeti) csoportját sokszínűnek látja az ember, benne számos, csoportok és egyének közötti különbséggel. Más csoportokat viszont hajlunk egyöntetűen jellemezni, hiszen az énünket ott már a puszta csoportba sorolással megkülönböztettük minden egyes tagtól. A harmadik funkció szorosan kapcsolódik ehhez, általában az emberek nemcsak saját magukat, de a csoportjuk egészét hajlamosak pozitívan megkülönböztetni más csoportoktól. A nemzetek között ez az általános tendencia okozhatja például, hogy minden nemzet különlegesnek gondolja magát, pozitívabban látja a történelmi vagy aktuális eseményekben a saját szerepét. Sokan az etnocentrizmus körébe utalják ezt a jelenséget. A minimális csoportokkal végzett kísérletek kimutatták, hogy a saját csoport felértékeléséhez nem szükséges a „közös sors” sem, sőt nem is kell, hogy személyesen ismerjék egymást az emberek. A mi-ők elkülönítés már korábban is említett motívuma ez, a pszichológia eszközeivel kibontva.

Az utolsóként említett funkció szerint a (nemzeti) sztereotípiák a társas világ alkotóelemei, az abban való eligazodást szolgálják, éppen rendszerszerűségükben függenek egymással össze, együtt építve fel egy egységes világképet. Az összehasonlítás elvét, melyet korábban éppen Hunyady bemutatásában láttunk a nemzetekkel kapcsolatban, ebben a rendszer- vagy világképprajzoló funkcióban ragadhatjuk meg. Sok jel utal arra, hogy a nemzetek összehasonlítása nem légtüres térben zajlik, hanem egy általános világkép nyújt hozzá háttérrel. Klasszikus gondolat, és az empirikus szociálpszichológiai kutatások által is igazolt tény, hogy az északi embereket más jellemvonásokkal ruházzuk fel (általában keményebben dolgozóknak, kevésbé érzelmesnek),

mint a délieket. Ehhez kapcsolódik Hunyady és munkatársai kutatásai alapján, hogy valószínűleg létezik egy Kelet–Nyugat tengely is, legalábbis a magyar megítélők szemében. A nyugatiaknak inkább a képességeit, míg a keletieknek a moralitását hangsúlyozzák rendre a megkérdoztettek.

A nemzetekben való gondolkodás pszichológiai okait tovább lehetne sorolni, a különböző evolúciós és szocializációs magyarázatoktól egészen a reális konfliktus elméletéig, mely a csoportok közötti érdekkonfliktusokban látja a közöttük lévő ellenségeskedés és a belső összetartás fő okát. A pszichológiai magyarázatok legfontosabb jellemzője talán már ennyiből is látszik: a nemzettel kapcsolatos jelenségeket belehelyezik általában a társadalmi csoportok, kategóriák problémakörébe. Nem különböztetik meg a nemzeti csoportokra jellemző sajátosságokat, a csoportok percepcióját, a velük való azonosulást általában elemzik.⁹ Bár kétségtelen tény, hogy a pszichológusok gondolatmenetét hosszú időn keresztül befolyásolták a nemzetek, etnikai csoportok közötti konfliktusok, amikor megfogalmazták a csoportközi viszonyokat általában jellemző pszichológiai mechanizmusokat.

Érdekes ezzel kapcsolatban, hogy a korábban említett nacionalizmuskutató, Anthony Smith maga is foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy mi a különleges a nemzeti csoportokban (SMITH 1998). Olyan társadalmi kategóriákat, csoportokat vesz számba, mint a nemek, a vallási csoportok, a társadalmi osztályok. Mindegyik csoport, társadalmi kategória alapja lehet a társas identitásnak (mely tehát definíciószerűen többszörös identitás), ám a nemzeti identitást látja egyedül olyannak, melyre egy stabil politikai közösség építhető. A nemzeti identitás a vallásihoz hasonlít ebben az összevetésben, hiszen általában mindkettő kiterjed természetesen mindkét nemre és ötvöz több társadalmi osztályt; elsősorban a közös szimbolikus kódra és értékrendszerre épülnek. Mindkettő kapcsolódhat egy kiválasztott etnikumhoz, ám – mint a világvallások és a modern nemzetek esetében – túl is mutat azon. Viszont egyetlen etnikai-nyelvi közösségben megfér több vallási közösség is, és ez utóbbi kevésbé képes a nemzeti közösség „civil” dimenzióját lefedni. A közös földterületet (szülőföld), közös gazdaságot nem határozhatjuk meg általa, melyek viszont szükségesek ahhoz, hogy az adott társadalmi identitásra politikai rendszer épülhessen.

A nemzethez tartozás különböző pszichológiai összetevői az adott társadalmi csoporthoz való tartozással, a társadalmi identitással függnek össze. A nemzeteket azonban nem pusztán pszichológiai erők tartják fenn, fontos szerepük van a társadalmi folyamatoknak is. Sok közülük a modernítésben és a modern társadalmak sajátosságaiban gyökereznek. Ennek mélyére tekinthetünk Heller Ágnes előadásának segítségével, mely éppen a modern társadalmakkal és a modernítés társadalomfilozófiájával foglalkozik. A nemzetek kapcsán szokás a modern kor technikai-tudományos fejlődését, a gazdasági alapok megváltozását vagy a XVIII. század végi Franciaországban végbemenő forradalmi társadalmi-politikai változásokat kiemelni. Heller Ágnes azonban nem hisz a modernítés kauzális magyarázataiban, szerinte az nem vezethető le egyetlen okból, helyette számos, egymással kölcsönhatásban lévő okot ajánl.

Bár megteremtésében és fenntartásában mégis lát egy „ösmozgatót”, a kétségbevonás lehetőségét, a „lehetne jobb, szebb, értékesebb” gondolatát, amit a moderni-

⁹ Van azonban az általános szabály alól itt is kivétel, például David Hamilton az entitativitás fogalmának segítségével igyekszik a különböző társadalmi csoportokat (pl. család, nemzet) egymástól megkülönböztetni, lásd HAMILTON–SHERMAN 1999.

tás dinamikájának nevez. „Ahogy a »tradicionális társadalom« fogalma is jelzi, ezeket a társadalmi berendezkedéseket múltjuk, eredetük legitimálja [...] A modernség dinamikája éppen az értékek legitimitását támadja meg, aminek következményeképpen a hagyományos társadalmakkal többféle dolog történhet: vagy újrendeződnek a kríziskorszak után, vagy végképpen összeomlanak, vagy egy új, más formába rendeződnek, vagy pedig hozzájárulnak egy modern társadalmi berendezkedés megjelenéséhez. Nem a modernség dinamikája határozza meg tehát a modern társadalmi berendezkedést, mivel annak pusztán egyik, bár – legalábbis a kezdetben – szükséges feltétele. A modern társadalmat azonban – minden hagyományos társadalommal szemben – éppen az jellemzi, hogy a modernség dinamikája nem fenyegeti összeomlással. Sőt az, ami a premodern társadalmakban a krízis jele, az a modern társadalmakban a társadalom működésének szerves feltétele.”

A premodern társadalomban mindenki azzá válik, amivé született, azaz a társadalmi funkciója születése pillanatában adott, míg a modern társadalomban mindenki „embernek” születik, minden jelző nélkül (nem jobbágyembernek, úrnak, zsidónak, eretneknek, parasztnak stb.). A modern társadalom eszméje az egyenlő esély, ami természetesen nem jelent egyenlőséget, hiszen „a végeredmény egyenlőtlen lesz”. Ám „az ember szabadnak születik, azaz életútját nem határozza meg a születése”. Niklas Luhmann után fogalmazza meg Heller, hogy a modern világban nem a születéstől fogva adott társadalmi pozíció határozza meg azt a társadalmi funkciót, amit egy személy betölt, hanem éppen fordítva: a társadalmi funkciója fogja meghatározni a pozícióját. A társadalmi pozíciók megszerezhetősége azonban Heller szerint nem csak pozitív következményekkel jár, hiszen ebből fakad a modern társadalmak egyik lelki betegsége, a *ressentiment*. Bár mindenki lehet gazdag, híres, magas pozíciójú, ez nem sikerülhet ugyanakkor mindenkinek, az ebből fakadó „fájdalmas irigység az, ami éppen az egyenlőség eszméjével tart rokonságot”.

A modernség dinamikája tehát a meglévő megkérdőjelezése, s a társadalmi változásoknak nincsen előre meghatározott iránya. A véletlenszerűség hangsúlyozásával Heller az egyetlen főke szerepét igyekszik ebben a dinamikában kiváltani, ennek érdekében fogalmaz meg három, egymással kölcsönhatásban lévő tényezőt, a *kapitalizmust*, a *tudományos-technikai haladást* és a sajátos *politikai berendezkedést*, melyek egymást kölcsönösen támogatva, ám olykor egymással konfliktusban határozzák meg a modern társadalmak dinamikáját, krízishelyzetről krízishelyzetre való alakulását. A tudományos-technikai eredmények tűnnek talán a legártatlanabbaknak, ezek teszik lehetővé, hogy a premodern korokhoz képest „csökkenjen a társadalmi eredetű szenvedés”, melyet Heller azonosít a haladással. Saját logikájukon belül a tudományos-technikai eredményeket Heller kumulatívan fejlődőnek tekinti, adott esetben azonban ezek korlátozására is szükség lehet a társadalmi egyensúly fenntartása érdekében. „A tudományos haladás és az új technológiák – például a klónozás – alkalmazása közötti feszültség dilemmáival minden egyes esetben konkrétan kell szembenézni. A tudományos fejlődés azonban – a modernség fennmaradásának fenyegetettsége nélkül – politikai eszközökkel nem állítható meg. A kumulatív fejlődés az a sajátosság, ami a tudományos világképet a modern világ uralkodó világképévé tette.”

A modernitás politikai jellemzőit a következőképpen fenti le: „A modern világban találták ki az abszolút monarchiát, az alkotmányos monarchiát, a nemzetállamot, a parlamenti rendszert, az emberi és állampolgári jogokat, az írott és megváltoztatható alkotmányt, a képviselői, választáson alapuló demokráciát, a hatalom megosztását

törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmakra, az úgynevezett vallásilag semleges államot, ahogy a totális államot és társadalmat is. Csak a modernségben alakultak ki az úgynevezett politikai-társadalmi világnézetek, [...] ideológiák [...]”.

A modern társadalmakban ugyanakkor a javak elosztásának eszköze a piac lesz, s az ebből kialakuló kapitalizmus, mely a piaci önszabályozáson alapul. „A kapitalizmus a javak és emberek elosztásának az a módja, mely nélkül a modern társadalom nem lenne képes fennmaradni. A kapitalizmus forradalmi radikalizmusa a hagyományos kapcsolatok állandó felbomlásztásához vezet, ugyanakkor veszélyezteti is azt a világrendet, melyet fenntart. Ezért kell mindig intézményesen korlátok közé szorítani. Ezt teszi a szocializmus, azaz a szociáldemokrata politika, mely a kapitalizmus-sal szemben konzervatív, és igyekszik az újraelosztás politikáját érvényesíteni. Hol az egyik, hol a másik tendencia kerül túlsúlyba. Ezt neveztük, Fehér Ferencsel együtt, a modernitás ingájának.”

E három tényező a modern társadalmakban egymást tartja kordában, hiszen mindegyik alapvetően befolyásolja a másik érvényesülését. A tudományos eredmények nem volnának lehetségesek piaci befektetések nélkül, és legalábbis felhasználásukat korlátozhatja a politika által közvetített társadalmi akarat (pl. a génmanipulációk esetében). A piacot szintén befolyásolják a politikai döntések, de ugyanígy a tudományos-technikai eredmények is. A politika sem lehet független a piaci tényezőktől, de a tudományos-technikai eredmények is nagy hatással lehetnek rá (pl. televízió).

Heller nem vázol fel semmilyen lehetséges társadalmi berendezkedést a modern társadalmak után, sőt – átfoglalozva a churchilli mondást, mely szerint a demokrácia tökéletlen ugyan, de nincsen helyette jobb – szerinte a modern társadalom tökéletlen ugyan, de erre érzékeny és éppen ezért a legjobb társadalom. Ha mindez igaz, akkor elvileg a nemzetállamok is hasonlóan hosszú életűek lehetnek, hiszen éppen a modern társadalmi berendezkedéssel váltak egyeduralkodóvá. Mindenesetre nincsen szükségszerű fejlődés, ami elavulttá tehetné a nemzetállamokat, még ha a modern társadalmak menetrendszerű krízisei meg is kérdőjelezhetik egyik vagy másik jellegzetességüket. De a nemzetállam átalakulásáról és jövőjéről még bővebben lesz szó az alábbiakban. Fontos viszont látnunk, hogy a modernitás három összetevője közül a politikainak tekinthető nemzetállam és a tudományos megközelítések alapvető hatással vannak egymásra – igaz, ez a hatás lehet korlátozás is.

Romsics Ignác segítségével még az előbbieknél is átfogóbb rendbe illeszthetjük a nemzetek létét, és a velük kapcsolatos társadalmi mozgatórugókat, melyek természetükénél fogva a történelemben testet öltő változásokat idéznek elő. Ő egyenesen a történelemmel kapcsolatos elméleteket veszi sorra, a különböző történelembölcseletek közül szemezget. Meglátjuk, melyikben milyen szerep juthat a nemzeteknek és a mai modern nemzetállamoknak. Nem árt azonban, ha mindezek előtt az előadás segítségével felidézünk a történetírói dilemmákat, lehetőségeket és korlátokat.

Romsics pontosan és sokoldalúan fogalmazza meg a klasszikus megállapítást, hogy a történetírás egyrészt művészet, szubjektív értelmezés kérdése, másrészt objektív tudomány. A nagy elődöket meg is idézve e kettősség mellett érvel, ám nem enged abból, hogy a történetírást ezzel együtt meg lehet különböztetni a politikai céllal motivált propagandairódalomtól éppúgy, mint a történelmi regényektől. Ezekben politikai vagy esztétikai célok az elsődlegesek, s azokat nem korlátozzák a múltból megőrzött tények. Ezzel szemben a történelemírás elé más ideált állít: „[...] abból a tényből, hogy egyetlen értelmezés sem teljesen objektív, még nem következik, hogy minden

értelmezés egyenrangú. Az értelmezések száma elvileg végtelen, ám értékük különböző. A mesterségét szakértelemmel végző és a források tömegét áttanulmányozó történész meggyőző erejű értelmezése nyilvánvalóan más minőséget képvisel, mint a szubjektivitást tudatosan vállaló memoáriró szövege, vagy a múltra vonatkozó ismereteinktől elszakadó, a jelenségek sokféleségével és összetettségével nem törődő, ám magát ugyanakkor megkérdőjelezhetetlennek tartó mitikus és gyakran közvetlen politikai célokat szolgáló propagandairadalom. A szakszerű és a propagandacéloktól vezérelt interpretációk közötti különbségek nagyon jól szemléltethetők a Horthy Miklósról régebben és újabban megjelent biográfiákkal.”

Előadásának elején bemutatja a történetírás klasszikus területeit, a hadtörténetet, a biográfiát, az államok történetét összefoglaló politikatörténetet, illetve az államok közötti kapcsolatokat bemutató diplomáciatörténetet. Azután a történelemírás új területeit, így az eszme-, gazdaság- és társadalomtörténetet is ismerteti, nem feledkezve meg a legújabb divatos témákról, a nemek vagy speciális társadalmi csoportok történetéről, valamint az új megközelítésekről, mint a kollektív emlékezet kutatása vagy a történelem diszkurzív megközelítése. Ám ezek után a történelem nagy világmagyarázatait, a különböző történelembölcseleteket veszi alaposabban szemügyre, melyeket az egész emberiség történetét elbeszélő makrohisztóriáknak nevez. Ezek szolgálhatnak egységes szemléleti keretként, mintegy metatörténeti szálként összefűzve az egymástól elszigetelt történeti eseményeket. Keretet adnak így az egyes nemzetek, de általában véve a nemzetállamok történetének is.

Két átfogó csoportba sorolja a világ történetével kapcsolatos makrohisztóriákat. A lineáris szerkezetűek a történelmet az alacsonyabbról a magasabb szint felé tartó, egységes folyamatként ragadják meg. Ezek végső soron az ókori zsidó és keresztény világképre mennek vissza, ahol az emberi történelem által megragadható világnak van kezdete, a teremtéssel és van vége, az utolsó ítélettel. Ettől gyökeresen eltér az a felfogás, mely a világtörténelmet nem egységes egészként, hanem a természeti változásokhoz hasonló ciklusokon áteső, szárba szökkenő, majd elmúló kultúrák sorozatának látja. Ezek születésének, virágzásának és hanyatlásának ismétlődésére helyezi a hangsúlyt. Romsics hét különböző világmagyarázatot sorol fel, szemezgezzünk ezek közül!

A lineáris fejlődésen alapuló világmagyarázatok egy korai példája Ágoston történetfilozófiája, mely a felbomló római világbirodalomban a keresztény világképre épül, és a történelmet az Ég és a Föld, vagyis a Jó és a Rossz harcának látja az ember lelkiéért. Az emberi történelem ebben a felfogásban nem más, mint előkészület Isten országának eljövételére. A későbbi lineáris elméletekben a szigorúan vett isteni gondviselést más alapelv váltja fel. Így Hegelnél az „abszolút szellem”, Marxnál a gazdaság immans tényezői.

Egy korai ciklikus világmagyarázat Ibn Khaldún XIV. századi civilizációelmélete, mely szerint az elit addig képes eredményesen kormányozni és hatalmon maradni, amíg innovatív, korrekt és egységes. Ha ezeket a tulajdonságait elveszíti, akkor ereje és legitimitása szertefoszlik, s népe függőségbe, egy új és idegen elit uralma alá kerül, így rajzolva meg a civilizációk körforgását. Ibn Khaldún elméletében az istennek nincs közvetlen szerepe, ám szerinte csak az a nép erős, amely egységes, és csak az lehet egységes, amely hívő. Giovanni G. Vico 1725-ben napvilágot látott művében, az *Új tudományban (Scienza Nuova)* az emberi döntések és cselekedetek szerepét hangsúlyozta. Ő is ciklikus ritmus szerint írta le a történelem menetét, ám itt a ciklusok nem egyszerűen ismétlik egymást, hanem – spirális ívet leírva – építenek is egymásra.

Érdekes módon, a Romsics által megidézett modern, XX. századi történelembölcseleti szintézisek is a ciklikusság alapján építkeznek. Oswald Spengler *A Nyugat alkonyában* a különböző kultúrák zárt, körülbelül ezeréves időtartamú ciklusú fejlődésével számol. Borúlátó elképzelése szerint az európai (nyugati) kultúra is éppúgy elfog pusztulni, mint az azt megelőző kínai, indiai, babilóniai, egyiptomi, ókori antik. Hozzá hasonlóan, Arnold J. Toynbee is a kultúrákra (civilizációkra) építi a saját elképzeléseit, melyek születnek, virágoznak és elmúlnak. Ám nála az egyes civilizációk fejlődése nem mechanikus, alapvetően attól függ, hogy a természeti és a történeti tényezők együttese milyen kihívást jelent az adott társadalom számára, s az milyen választ ad erre a kihívásra. Ha a kihívás elég erős, és a válasz jó, akkor a társadalom mozgásba lendül és fejlődik. Ha nem, akkor a társadalom stagnál, illetve ki sem alakul új civilizáció. A tetőpontra jutott civilizáció bomlása ugyancsak kihívások és (rossz) válaszok formájában megy végbe.

Romsics így jellemzi, Spenglerével összevetve, Toynbee elképzelését: „A nietzscheánus Spenglertől eltérően a katolikus Toynbee jövőképe optimistább. A civilizációk fejlődésében ő ugyanis végeredményben egy »céltudatos és a miénknél magasabb rendű vállalkozás« akaratát vélte felfedezni, s korunk még életben lévő öt nagy kultúrájának – a távol-keletinek, a hinduizmusnak, az iszlámnak, az ortodoxiának és a nyugati kereszténységnek – az egységesülésében, illetve a nyugati civilizáció köré szerveződő egységes világállamnak és a keresztény világvallásnak a kialakulásában bízott.” Talán némi egyszerűsítéssel, az egymást váltó civilizációk harca helyett itt valamiféle „globalizáció” lehetőségét fedezhetjük fel.

Sokan állítják, és eléggé kézenfekvő, hogy a nemzetek történeti képződmények, még akkor is, ha a történetük kezdetét nem is olyan könnyű kijelölni, ahogy azt az „etnikum” és nemzet kapcsolatait vizsgálva már láttuk. Sokan a modern nemzetek kialakulását a „long durée”-ként, hosszas történeti fejlődés eredményeként fogalmazzák meg, mely éppen a modern kor előtti örökséggel való számvetést jelenti. Visszatérve azonban a nemzetek történetiségére, azt kell megállapítanunk, hogy ez nem csak a kialakulásukat jellemzi, és nem is csak annak lehetőségét jelenti, hogy az idő múlásával meg is szűnhetnek. Ennek értelmében létük alatt is ki vannak téve a történeti tényezőknek. Érdekes kérdés lehet így az is végső soron, hogy mennyiben illeszthetők be a nemzetállamok a fentiekben is változó világmagyarzatokba, a történelem menetéről szóló bölcseletekbe. Nyilvánvaló, hogy ezek a makrohisztóriák más absztrakciós szinten fogalmazódnak meg, mint ahol a nemzetek történetét részleteiben lehet vizsgálni. Néhány gondolat azonban még az ezekben a kérdésekben kevésbé jártasak számára is felvetődik ennek kapcsán.

A Romsics előadásában is megidézett elméletek érdekes módon nem sokat mondanak az állami berendezkedésről, a történelmi változások „logikája” egyként hat városállamra, nemzetállamra vagy akár birodalomra. A ciklikus változások legtöbbször a civilizációk szintjén fogalmazódnak meg, melyek maguk is lehetnek kisebb-nagyobb hatókörűek. A lineáris elméletek ugyan megfogalmazzák a maguk végső, célként kitűzött történeti állapotait, Ágoston Isten városában, Hegel a racionalitás uralmában, Marx a gazdasági kiszákmányolás megszűnésében látja ezt. Ám ezek felől a célállapotok felől is nehéz meghatározni, hogy mikor szükségszerű a nemzeti elvű társadalomszervezés, s mikor váltja azt fel más berendezkedés. Talán a marxi elgondolás kivétel ez alól, mely a társadalmi kategóriák közül egyértelműen a társadalmi osztályra épít, a nemzeti szervezési elvet keresztetű logikát hirdetve. Bár, ha mondhatjuk, hogy a létező szocializmusok nem az osztály nélküli társadalom eszményképe felé tett első lépés-

sek, akkor bennük látványosan fennmaradt mind a nemzeti, mind a birodalmi elv. Ez az empirikus tapasztalat kevésbé erősíti a marxi logikát. Úgy tűnik tehát, hogy az embe-
riség makrohisztóriának többségével megférnek a nemzetek is, ám nem látjuk a kitün-
tetett szerepüket bennük.

A történelmi erők azonban sokkal kisebb léptékben is jelentkezhetnek, és lehetnek hatással a nemzetek sorsára. Ezzel kapcsolatban érdemes Kosáry Domokos gondolatait megidézni, aki éppen azt hangsúlyozza, hogy a történelmi változások a nemzeteket nem csak a megszűnés, de adott esetben a változás irányába is fordíthatják (KOSÁRY 2001). Ebből a szempontból az európai politikai változásokat tartja fontosnak, melyek korlátozzák a nemzetállamok autonómiáját, ám ennél is fontosabb hatásuk, hogy általuk lehetőség van a XIX. századi nemzetállam „vadhajtásaitól” megszabadulni, s szembenézni azokkal a megoldatlan problémákkal, így az etnikai-nemzeti heterogenitással hosszú távú fennmaradásával, melyekre eddig a nemzetállamoknak inkább rossz, mint jó megoldásaik voltak.

Mindehhez a történelem ismerete és (újra)értelmezése fontos segítséget jelent. Romsics Ignác a történetírás és a történész szerepeit, felelősségét mérlegelő gondolatmenetét maga is azzal zárja, hogy a történetírás társadalmi felhasználhatóságának lehetőségét vizsgálja. Nem tagadható, hogy a múlt értelmezése egyben a máról és a (szükségesnek vélt) jövőről is szól, így szimbolikus politikai küzdelmek csatateré is. Az ilyen irányú, leegyszerűsítő értelmezésekkel azonban a történelem gondos tanulmányozójának csak akkor van dolga, ha éppen cáfolni igyekszik az elhamarkodott következtetéseket. Ám más felhasználása is lehet a történelemnek, szoros rokonságban azzal az önreflexióval, mellyel nemzetéről való gondolkodásunkat indítottuk. Romsics így fogalmazza meg ezt a lehetőséget: „Már Plutarkhosz azzal a céllal fogott hozzá párhuzamos életrajzainak a megírásához, hogy tökéletesítse önmagát és olvasóit. Ez azóta is sok történészt motivál. A múlt tanulmányozása és történelmi tudásunk fejlesztése egészséges szépségre és önálló véleményalkotásra nevel bennünket, s ezáltal megnehezíti, hogy manipuláljanak bennünket és bármiféle ideológia rabjaivá váljunk. A történetírás, a történelmi művek olvasása, illetve a történelem tanítása és tanulása tehát az állampolgárrá válás iskolája is.” A történelmi emlékezet kialakítását a történetírás nemzeti funkciójának nevezi.

A NEMZET ÉS A TUDOMÁNYOS GONDOLKODÁS KÖLCSÖNHATÁSA

A Mindentudás Egyetemének előadásait áttekintve, mit mondhatunk végül nemzet és tudomány kapcsolatáról? A fenti sorokat folytatva, talán sikerült bemutatni, hogy az egyes tudományoknak van szerepe, funkciója a nemzeti közösség életében. Segíthetnek a történelmi emlékezet fenntartásában, általában a nemzeti közösség eredetének, múltjának tisztázásában, s feltárhatják azokat a kölcsönhatásokat, melyek például a magyarság nemzetépítő és – legalább annyira jelentős – nemzetfenntartó teljesítményét megalapozzák. Más tudományok az egyén és a közösség viszonyát tisztázhatják, feltárhatják a mozgatórugókat, melyek a nemzetet közösséggé formálják. Felhívhatják a figyelmünket arra, hogy az emberek hajlamosak antropomorf módon szemlélni, s emberi tulajdonságokkal felruházni a nemzeteket. Ezeket a nemzetekről kialakított sztereotípiákat azután alkalmazzák is a különböző nemzetek összehasonlításában.

A nemzet és kultúra viszonyát alaposabb elemzés alá véve, egy sokrétű viszony, pozitív kölcsönhatás részletei merülnek fel, melyben a kulturális teljesítmény alkotó-eleméül szolgál a nemzeti közösségnek, azonban nem oldódik fel abban. E kulturális teljesítményt ugyan nem választhatjuk el a közönségtől, ám mégsem mondhatjuk, hogy kizárólag a nemzeti közösség lehet e közönség, s ráadásul idővel minden befogadó közösség, így a nemzeti is alapvetően változik. Bár ugyanakkor nemzeti jellegzetességek meghatározhatják az alkotói stílust, azt a módot, ahogyan az új felfedezések születnek, sőt akár sajátos „munkakultúráként” alapjául is szolgálhatnak a tudományos vagy egyéb alkotói tevékenységben a nemzetközi sikereknek.

A tudomány segít a nemzeti közösséget időben is megfogalmazni, kijelölni történeti helyét és szerepét. Segít viszonyát tisztázni a modernitáshoz, mely mai világunkat jellemzi, de amelyhez a nemzetek nagyrészt a múltban is igazodtak. Megmutathatjuk belső logikáját annak a kornak, annak a társadalomszervezési módnak, melyben a mai nemzetek kialakultak, s melyben lényegében ma is léteznek. Sőt, a tudomány segítségével jelölhetjük ki a nemzetek vagy egy-egy konkrét nemzet helyét a világban, illeszthetjük bele azt a világ menetébe.

A legnagyobb előnye a tudománynak a rákérdezés racionalitása, mely tisztázza az általa vizsgált jelenséget, elemzi annak működését, mozgatórugóit. Segíti ezáltal az önreflexiót és az önismeretet. Azonban éppen ez a tudomány legfontosabb korlátja is. Az elemző tudós nem képes a nemzeti közösség fenntartására. Mikor közvetlenül vizsgálja, bizonyos szempontból élösködik rajta, kifordítja a saját vagy mások nemzetét, hogy jobban szemügyre vehesse. Más szempontból viszont minden tudományos eredmény építi és élteti azt a kultúrát, mely a nemzettel kölcsönhatásba lép. A nemzeteket ért belső vagy külső kihívásokra sokszor a tudomány, a tudósok sajátos elitcsoportja is megadja saját válaszát. Ez segíthet a közösség egészének a kihívások azonosításában és a reakciók irányának megszabásában.

A Mindentudás Egyetemének előadásai nyomán az a benyomásom alakult ki, hogy a mai tudomány sikeresen számolt le a nemzeti önismeretet megzavaró néhány régi dilemmával. Még akkor is nagy eredménynek tekinthető ez, ha szép számmal maradhat rosszul feltett kérdés ezután is. Sokan a tudósok közül kifejezetten célul tűzték ki, hogy ebben a népszerű formában felvegyék a mítoszgyártókkal a harcot. A tudomány eszközeivel igyekeztek pontosabb nemzeti önismeretet építeni. Nem csak a nemzet kérdését kifejezetten tárgyaló előadások segítettek e kérdéseket tisztázni, úgy tűnik, hogy a világot megérteni akaró tudós, ha lelkiismeretesen vizsgál egy adott jelenséget, mintegy mellékesen, a nemzeti kérdésfelvetéseknek is irányt szabhat.

Nem csupán a népszerű előadások sikere, ha a tudományos vagy köznapi megrögzöttségből kitörve, friss szemmel vagyunk képesek tekinteni a nemzeti közösségekre, s a jelenbeli valós állapotukat feltárni, nem a múltjukkal vagy a róluk megfogalmazott valamilyen politikai-ideológiai konstrukcióval hadakozni. Bármennyire sok emberhez eljut azonban a Mindentudás Egyeteme, nyitva marad a kérdés, hogy mennyiben képes a tudomány a maga eszközeivel a közz gondolkodást ebben a kérdésben formálni. Éppen a nemzeti sorskérdésekkel, az egész közösség boldogulásával kapcsolatban a tudományos, alkotó-gondolkodó elit fellépése eléggé vegyes eredményt hozott a fordulatot elmúlt két évszázadban Magyarországon. Talán a külső körülmények is kedvezőbbek lesznek a jövőben, s a gondolkodásnak, önreflexiónak nagyobb tere nyílik. Ezzel együtt a tudományos elit előtt nagy a feladat, ha a nemzet mai állapotából kiindulva igyekszik azonosítani a legfontosabb kihívásokat, s fölvezetni a lehetséges válaszokat.

A HIVATKOZOTT ELŐADÁSOK WWW.MINDENTUDAS.HU:

- Gángó Gábor: *Mi a nemzet? A népek életéről és haláláról.* 2003. 03. 17.
 Heller Ágnes: *Mi a modernitás?* 2004. 02. 02.
 Hunyady György: *A nemzetek jelleme és a nemzeti sztereotípiák.* 2004. 03. 22.
 Palló Gábor: *A magyar tudós-zsenik.* 2003. 09. 15.
 Raskó István: *Genetikai időutazás – Az emberi populációk eredetének nyomában.* 2004. 03. 08.
 Romsics Ignác: *A történetíró dilemmája: megismerjük vagy csináljuk-e a történelmet?* 2002. 10. 07.
 Róna-Tas András: *Nép és nyelv – A magyarság kialakulása.* 2004. 03. 01.
 Szegedy-Maszák Mihály: *Nemzeti irodalom és világirodalom a 21. században.* 2004. 02. 23.

IRODALOM

- BIBÓ István 1986 (1946). A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In *Válogatott tanulmányok II.* Szerk.: Vida István. Vál., utószó: Huszár Tibor. Budapest: Magvető.
- BLANZ, M. et al. 1998. Responding to negative social identity: a taxonomy of identity management strategies. *European Journal of Social Psychology*, 28. 697–729.
- CSEPELI György – ÖRKÉNY A. 2000. Hungary: State of a nation obsessed by threatened extinction. In Hagendoorn, L. et al. (eds.): *European Nations and Nationalism. Theoretical and historical perspectives.* Aldershot: Ashgate.
- GERŐ András 2001. A fogalmak foglya. Bibó István a XIX. sz. második felének magyar történelméről. *Beszélő*, 10. 94–104.
- GRANASZTÓI György 2000. Erkölcs és politika európai csatlakozásunk küszöbén. *Magyar Szemle*, 9–10. 5–24.
- HAMILTON, David L. – SHERMAN, S. J. 1999. Személyek és csoportok észlelése. In Hunyady György et al. (szerk.): *A csoportok percepciója.* Budapest: Akadémiai. 91–129.
- HANÁK Péter 1994. Alkat és történelem. Egy Bibó-tanulmány továbbgondolása. *Világosság*, 5–6. 3–37.
- KISS Paszkál 2003. *Between East and West: Hungarians Perceiving Other Nations and Europe.* Doktori értekezés. Kézirat. Róma: Università La Sapienza.
- KOSÁRY Domokos 2001. *A magyar és európai politika történetéből.* Budapest: Osiris.
- RAVASZ László 1939. A magyarság. In Szekfű Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest: Magyar Szemle Társaság. 13–36.
- ROMSICS Ignác 1998. *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században.* Budapest: Napvilág.
- RÓNAY Jácint 2001 (1847). Jellemisme, avagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő, férfiú és életkorok jellemzése lélektani szempontból. In Hunyady György (szerk.): *Nemzetkarakterológiák.* Budapest: Osiris.
- SMITH, Anthony 1998. *Nationalism and Modernism.* London: Routledge.
- SZEKFŰ Gyula (szerk.) 1939. *Mi a magyar?* Budapest: Magyar Szemle Társaság.
- SZEKFŰ Gyula 1920. *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története.* Budapest: Egyetemi Nyomda.
- SZÜCS Jenő 1984. *Nemzet és történelem.* Budapest: Gondolat Kiadó.

Új geometria X.